

50/129 21.12.2023р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра теорії і методики початкової освіти

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ ПЕРШОКЛАСНИКІВ НА
ЗАСАДАХ ВЗАЄМОДІЇ РІЗНИХ ВИДІВ МОВЛЕННЯ СВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Виконала:

Тимчук Світлана Іванівна

Спеціальність:

013 Початкова освіта

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент

Собко Валентина Олексіївна

Допущено до захисту:

« 14 » грудня 2023 року

Завідувач кафедри

Журишко О.В. А

Дата захисту: « 23 » грудня 2023 року

Національна оцінка

добре

Кількість балів: 86 Оцінка ECTS B

Підписи членів комісії:

(Журишко О.В. А)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ ПЕРШОКЛАСНИКІВ НА ЗАСАДАХ ВЗАЄМОДІЇ РІЗНИХ ВИДІВ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	10
1.1. Погляди на досліджувану проблему в теорії і практиці педагогіки і психології	10
1.2. Зміст, завдання та особливості розвитку комунікативних умінь першокласників.....	24
1.3. Застосування різних видів мовленнєвої діяльності у практиці початкової школи та їх вплив на розвиток комунікативних умінь першокласників.....	31
Висновки до першого розділу	38
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ ПЕРШОКЛАСНИКІВ РІЗНИМИ ВИДАМИ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СУЧАСНІЙ ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	40
2.1. Вивчення рівнів розвитку комунікативних умінь першокласників	40
2.2. Практичне застосування методики розвитку комунікативних умінь першокласників засобами різних видів мовленнєвої діяльності	49
2.3. Аналіз результатів дослідження	66
Висновки до другого розділу.....	70
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73
ДОДАТКИ	80

ВСТУП

Актуальність теми. Реалії сучасного українського суспільства, Концепція Нової української школи потребують створення якісного освітнього середовища для індивідуального напрямку всебічного розвитку особистості здобувача початкової освіти, сприяння розвитку його творчого потенціалу та творчих здібностей.

У Законі України «Про освіту» визначено пріоритети людини як особистості, найвищої цінності суспільства. «Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [23].

Відповідно до Концепції Нової української школи (НУШ) кожна з ключових компетентностей, що є обов'язковою для випускника закладу загальної середньої освіти, уміщує в собі спільні наскрізні вміння, які мають розвиватися впродовж усього життя, зокрема: правильно говорити, розуміти звернене мовлення, висловлювати думку усно та письмово, критично мислити та конструктивно керувати емоціями, застосовуючи емоційний інтелект.

Компетентнісний підхід у системі початкової мовної освіти передбачає спрямованість змісту, методів, засобів та організаційних форм навчання української мови на формування і розвиток комунікативної компетентності молодших школярів, яка виявляється в здатності спілкуватися з людьми різного віку і статусу, розуміти й відтворювати сприйняту на слух чи прочитану

інформацію, змістовно й грамотно висловлювати свої думки в усній і письмовій формах, вільно володіти мовою в різних навчальних і життєвих ситуаціях [47].

Серед визначених у Державному стандарті початкової освіти обов'язкових результатів навчання значне місце відводиться формуванню у молодших школярів умінь взаємодіяти з іншими особами усно, сприймати й використовувати інформацію для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях [21]. На необхідності розвитку комунікативних умінь учнів зацентовано увагу у низці наукових досліджень та практичних педагогічних розробок, що й спонукає до пошуку та упровадження в освітній процес сучасної початкової школи технологічного підходу з метою розвитку різних видів мовленнєвої діяльності.

Аналіз науково-методичної літератури щодо розвитку комунікативних умінь молодших школярів дає можливість стверджувати, що означена проблема була предметом наукового інтересу багатьох учених. Провідні ідеї творчої спадщини К. Ушинського, В. Сухомлинського та інших учених дають можливість розглядати мову як важливий засіб всебічного розвитку особистості. Над розкриттям методики оволодіння учнями мовленнєвими вміннями, й у початкових класах зокрема, працювали О. Біляєв, А. Богуш, В. Бадер, М. Вашуленко, Н. Гавриш, К. Крутій, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентиліук, Л. Пономарьова, О. Хорошковська та ін.

Питання розвитку мовленнєво-творчої діяльності як складника формування комунікативної компетентності розкривається у працях І. Синиці, Г. Костюка, О. Скрипченка, І. Бега, П. Зінченка, Т. Пироженко, Т. Дуткевич, О. Корніяки, С. Максименка та ін. Дослідники акцентують увагу на структурі мовленнєвої діяльності та різноманітних психофізіологічних механізмах

породження мовлення, якими забезпечується вироблення необхідних його якостей.

На комунікативну спрямованість уроків рідної мови і мовлення вказують у своїх працях В. Бадер, Л. Варзацька, М. Вашуленко, В. Горбачук, І. Гудзик, Г. Коваль, Д. Кравчук, М. Наумчук, Л. Паламар, М. Пентилюк, К. Пономарьова, В. Трунова, О. Хорошковська, Г. Шелехова та ін. Дослідники висвітлюють питання опанування учнями визначених програмою знань з української мови, розвитку комунікативних умінь засобом використання ігрової технології, театралізацій тощо. Проте недостатньо уваги приділено системному комплексному підходу до організації практичної роботи з розвитку комунікативних умінь на засадах взаємодії різних видів мовленнєвої діяльності.

Аналіз теоретичної та методичної літератури з досліджуваної проблеми свідчить про необхідність звернути увагу на питання розвитку комунікативних умінь першокласників на засадах різних видів мовленнєвої діяльності, особливо зараз в умовах дистанційного та змішаного навчання.

Сучасна ситуація в освіті призводить до загострення суперечностей між наявним і необхідним рівнем комунікативної компетентності молодших школярів; традиційним підходом до формування комунікативних умінь і зростаючими потребами у формуванні особистісно орієнтованої моделі навчання; великою потребою у випускниках початкової школи зі сформованою комунікативною компетентністю і потребою удосконалення формування означеної компетентності різними видами мовленнєвої діяльності.

Пошук можливих шляхів вирішення означених суперечностей, актуальність, потреба у розробленні практичних методик застосування різних видів мовленнєвої діяльності у формуванні комунікативної компетентності

зумовили вибір теми магістерської роботи: **«Розвиток комунікативних умінь першокласників на засадах взаємодії різних видів мовленнєвої діяльності».**

Мета магістерської роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні організаційних і методичних основ, розробленні та перевірці методики формування комунікативних умінь першокласників на засадах взаємодії різних видів мовленнєвої діяльності.

Завдання дослідження:

✓Проаналізувати погляди на досліджувану проблему в теорії і практиці педагогіки і психології.

✓Розкрити сутність комунікативної компетентності, її структуру, складники.

✓Визначити зміст, завдання та особливості розвитку комунікативних умінь першокласників на засадах різних видів мовленнєвої діяльності.

✓Висвітлити шляхи застосування різних видів мовленнєвої діяльності у практиці початкової школи та їх вплив на розвиток комунікативних умінь першокласників.

✓Експериментально перевірити ефективність методики застосування різних видів мовленнєвої діяльності для розвитку у першокласників комунікативних умінь на уроках української мови в сучасній початковій школі.

✓Дослідити рівні комунікативних умінь учнів першого класу до і після формувального впливу і надати практичні поради вчителям початкової школи щодо застосування різних видів мовленнєвої діяльності як засобу розвитку комунікативних умінь.

Об'єкт дослідження – процес розвитку навичок мовленнєвої діяльності учнів першого класу.

Предмет дослідження – методика розвитку комунікативних умінь першокласників на засадах взаємодії різних видів мовленнєвої діяльності.

Для реалізації мети дослідження та поставлених завдань було використано такі методи дослідження:

✓теоретичні: вивчення та аналіз психолого-педагогічної, навчально-методичної літератури з метою визначення стану і теоретичного обґрунтування досліджуваної проблеми;

✓емпіричні: анкетування, тестування, обсерваційні методи (спостереження, систематизація і узагальнення даних для визначення суті, принципів і методів формування мовно-мовленнєвої особистості молодшого школяра);

✓статистичні: методи математичної статистики (статистична обробка результатів експериментальної роботи та їх інтерпретація з метою обґрунтування достовірності й репрезентативності даних педагогічного експерименту).

Теоретичне значення одержаних результатів дослідження:

✓обґрунтовано організаційно-методичне забезпечення використання на уроках української мови різних видів мовленнєвої діяльності як засобу розвитку комунікативних умінь учнів;

✓розкрито поняття «комунікативні уміння», «комунікативна компетентність», «мовленнєва діяльність»;

✓отримано можливість подальшого розвитку наукових уявлень про сутність процесу розвитку комунікативних умінь першокласників на засадах взаємодії різних видів мовленнєвої діяльності.

Практичне значення магістерської роботи полягає у вдосконаленні організаційних підходів до формування комунікативних умінь першокласників за допомогою різних видів мовленнєвої діяльності шляхом упровадження в освітній процес методики застосування різних технологій для розвитку комунікативних умінь.

Матеріали магістерського дослідження можуть бути використані керівництвом, вчителями початкової школи під час укладання навчально-виховних програм щодо розвитку у здобувачів початкової освіти комунікативних умінь; у процесі проведення методичних семінарів і курсів підвищення кваліфікації вчителів початкової школи.

Прогностичний потенціал проведеного дослідження зумовлений можливістю використання його результатів для здійснення подальшої науково-дослідницької роботи за темою «Розвиток комунікативних умінь першокласників на засадах взаємодії різних видів мовленнєвої діяльності».

Апробація. Основні положення магістерського дослідження апробовано у формі доповідей і виступів на конференціях: Міжнародна науково-практична інтернет-конференція молодих учених і студентів «Глухівські наукові читання – 2022. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (Глухів, 7–8 грудня 2022 року); V Усеукраїнська студентсько-викладацька науково-практична інтернет-конференція з міжнародною участю «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (16–19 лютого 2023 р., м. Глухів); Всеукраїнська науково-практична конференція «Початкова освіта в парадигмі Нової української школи: виклики часу» (27 квітня 2023 р, м. Глухів); Всеукраїнський науково-методичний семінар «Компетентнісний підхід в освіті: теорія і практика» (16 листопада 2023 року, м. Глухів).

Опубліковано тези: 1) Тимчук С. І. Розвиток комунікативних умінь першокласників на засадах взаємодії різних видів мовленнєвої діяльності. *Глухівські читання – 2022. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук* : Збірник матеріалів XII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції / За заг. ред. А.С. Полякова. Глухів, 2022. С.428–430. 2) Тимчук С. І. Формування комунікативних умінь першокласників засобом вправ у процесі навчання грамоти. *Компетентнісний підхід в освіті: теорія і практика*: збірник матеріалів Всеукраїнського науково-методичного семінару (16 листопада 2023 року, м. Глухів) / за заг. ред. Ольги Вишник. Глухів, 2023.

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 104 сторінки. Основний текст викладено на 72 сторінках, додатки – на 24 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ ПЕРШОКЛАСНИКІВ НА ЗАСАДАХ ВЗАЄМОДІЇ РІЗНИХ ВИДІВ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1 Погляди на досліджувану проблему в теорії та практиці педагогіки і психології

Існування людини, суспільства неможливе без комунікативної діяльності. Потреба в спілкуванні – одна з найважливіших у житті особистості, яка не може повноцінно існувати і розвиватися без соціуму. Незалежно від віку, освіти, соціального статусу, національної належності, люди постійно шукають, зберігають і передають певну інформацію, тобто активно займаються комунікативною діяльністю. Комунікація необхідна людям для набуття певних знань, умінь, способів діяльності, соціального досвіду і є одним з найважливіших факторів розвитку особистості.

Контактуючи з соціумом, людина повідомляє інформацію про себе й одержує цікаві відомості, на основі аналізу яких планує свою діяльність. Ефективність цієї діяльності залежить від якості обміну інформацією, а якість забезпечується наявністю достатнього досвіду спілкування. Чим раніше набувається цей досвід, тим багатший у людини арсенал комунікативних засобів і успішніше реалізується взаємодія учасників спілкування.

Самореалізація особистості в соціумі прямо залежить від рівня сформованості її комунікативної культури, формування якої необхідно активно здійснювати в молодшому шкільному віці. Відсутність цілеспрямованого формування комунікативних умінь у молодших школярів гальмує їхній внутрішній розвиток і унеможливорює повноцінну реалізацію себе в навчанні, серед однолітків і соціумі загалом.

Здійснюючи цілеспрямований вплив на формування в учнів комунікативних умінь, педагог має розуміти сутність таких понять, як «комунікація», «комунікативні уміння», «комунікативна компетентність», які взаємопов'язані між собою.

У науковій літературі відсутня єдина точка зору щодо визначення поняття «комунікація». В багатьох словниках комунікація визначається як обмін інформацією між людьми за допомогою спеціальної системи символів. Природна мова визначається як одна з таких систем, функціонування якої підтримується на загальних для всіх систем правилах [58, с.101].

Аналіз визначень поняття «комунікація» переконує, що універсального формулювання тут немає. Разом з тим виявлено різний обсяг тлумачення.

Комунікація́ походить від латинського *communication* — єдність, передача, з'єднання, повідомлення. Цей термін пов'язаний з дієсловом *communico* — роблю спільним, повідомляю, з'єдную, що є похідним від *communis* — спільний [47, с.5].

Психологічний словник визначає поняття «комунікація» як фундаментальну ознаку людської культури, яка полягає в інтенсивному взаємоспілкуванні людей на основі обміну різного виду інформацією [49, с. 79-80].

Комунікація супроводжує увесь життєвий шлях людини. Вона здійснюється з допомогою певних знакових систем, насамперед природної мови. Головною ознакою комунікативних процесів є їх збільшення в часі, завдяки стрімкому розвитку технічного прогресу та розвитку людства.

Сучасна психологія досліджує комунікацію у взаємозв'язку з такими явищами людської психіки як відчуття, сприймання, розуміння. Значне місце в цих дослідженнях посідає психолінгвістика, що розглядає закономірності мовного висловлювання [49].

Ю. Вторніковою виділяються кілька видів комунікації: міжособистісна та безособова; усна та письмова; безпосередня та опосередкована; формальна та неформальна; планована та спонтанна; соціальна; економічна; наукова [18]. Людина повинна володіти всіма цими видами, щоб бути успішною та конкурентоспроможною в суспільстві. Важлива вербальна та невербальна комунікації у житті школярів.

І. Бех розглядає комунікацію як засіб адаптації у соціальному середовищі, можливість підвищення навчальних досягнень та особистого успіху у будь-якій діяльності. Досвід спілкування у різних життєвих ситуаціях допоможе дітям розпізнавати та розуміти діапазон емоційних реакцій [7].

Ф. Бацевич розглядає комунікацію як «комплексне поняття, яке охоплює всі можливі типи процесів взаємозв'язку і взаємодії людей: інформаційний (обмін інформацією), інтерактивний (зв'язки і впливи учасників) і перцептивний (сприйняття органами чуттів) [6, с.27].

Вчений ствердує, що комунікація є «смысловим та ідеально змістовним аспектом соціальної взаємодії; обмін інформацією в різноманітних процесах спілкування» [6, с.28].

Комунікація можлива завдяки включенню людини у діяльність. Взаємодія з іншими людьми дає можливість засвоїти суспільні цінності, сформувати індивідуальний стиль діяльності і спілкування. Діяльність дозволяє людині виробити власні способи досягнення мети, виробити власну життєву позицію, стати відповідальним, розуміти свої можливості, навчитись реалізувати свій потенціал у суспільстві [10, с. 42–43].

Для розвитку комунікативних вмінь дуже важливу роль відіграє процес усвідомлення суб'єктом своїх умінь, дій та операцій, усвідомлення цінності комунікативної діяльності, яке відбувається через оцінку референтних осіб. Ще

одним, важливим моментом є рефлексія людиною своїх якостей, які визначають комунікативні властивості, що розвиваються в процесі набуття комунікативних вмінь [10, с. 50].

У процесі взаємодії з оточуючими, відбувається формування індивідуального стилю спілкування, що дає можливість виробити власну життєву позицію, обрати власні життєві цінності [30, с. 42–44].

На основі аналізу праць науковців [6; 9; 18; 28; 47] визначили у мовленнєвій комунікації п'ять основних компонентів:

- 1) ситуація спілкування;
- 2) відправник інформації;
- 3) отримувач інформації;
- 4) умови передачі інформації;
- 5) безпосередній процес передавання інформації.

Узагальнюючи погляди дослідників на сутність і структуру мовленнєвої комунікації, приходимо до висновку, що комунікація — це процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами, спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів з метою передавання та одержання інформації, взаємодія учасників спілкування, сприйняття та пізнання людьми одне одного. Необхідною умовою здійснення мовленнєвої комунікації є наявність таких її компонентів: відправника й отримувача повідомлення, їх мовленнєвої діяльності і самого повідомлення.

У процесі мовленнєвої комунікації важлива роль належить ситуації спілкування. В умовах освітнього процесу ситуація задається педагогом. Предметом мовленнєвої комунікації є думки, що висловлюються у зв'язку з певними мотивами в межах конкретної теми. Може бути як внутрішній стимул до комунікації (ініційований потребою самої дитини), так і зовнішній

(ініційований іншою людиною). Динамічність комунікації залежить від активності комунікантів, їх зацікавленості в спілкуванні, збігу інтересів, ставлення комунікантів один до одного, до даної ситуації. Здатність людини до комунікації визначається в психолого-педагогічних дослідженнях як комунікативність. Комунікативність передбачає володіння певними комунікативними вміннями.

Комунікативні вміння – це здатність встановлювати і підтримувати контакти з іншими людьми, використовуючи власні здібності, необхідні для ефективної комунікативної дії в ситуаціях міжособистісного спілкування. Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави виділити три групи комунікативних умінь.

I група – *комунікаційні* (мовленнєві). До них належать вміння:

✓ чітко і зрозуміло висловлювати свої думки;

✓ переконувати;

✓ аргументувати;

✓ робити висновки;

✓ аналізувати висловлення.

II група умінь – *перцептивні* (уміння сприймати). Ця група охоплює вміння:

✓ слухати і чути (правильно сприймати вербальну і невербальну (жести, міміку) інформацію, розуміти підтекстову інформацію тощо);

✓ зрозуміти настрій і почуття іншої людини (здатність до емпатії, дотримання такту, співчуття);

✓ здійснювати рефлексію (здатність висловити свої почуття, емоційний стан в даний відрізок часу).

III група умінь – *інтерактивні* (уміння взаємодіяти в процесі спілкування). До цієї групи належать уміння:

- ✓вести бесіду, перемовини, обговорення;
- ✓ввічливо висловлювати свої думки;
- ✓ставити запитання;
- ✓захопити собою;
- ✓сформулювати вимогу;
- ✓спілкуватися в конфліктних ситуаціях;
- ✓керувати власними емоціями, своєю поведінкою [17].

Високий рівень володіння комунікативними уміннями забезпечує ефективність комунікації з іншими людьми у найрізноманітніших видах діяльності. Формування комунікативних умінь важливо розпочинати в молодшому шкільному віці, оскільки комунікативна діяльність для дітей цього віку є однією з основних. Відсутність цілеспрямованого формування комунікативних умінь у початковій школі негативно впливає на розкриття внутрішнього потенціалу дитини і самореалізацію її в навчанні, серед однолітків, у соціумі.

Отже, формування комунікативних умінь молодших школярів – надзвичайно актуальна проблема. Адже від рівня їх сформованості залежить не тільки успішність дітей у навчанні, а й процес їх соціалізації і загальний розвиток. Активізація комунікативної діяльності молодших школярів передбачає заохочення дітей до енергійного цілеспрямованого спілкування.

Спілкування – невід’ємна частина будь-якого навчального заняття. Тому сформованість комунікативних умінь школярів сприяє підвищенню якості навчально-виховного процесу. Уміння, як відомо, формуються в процесі

діяльності. Комунікативні уміння формуються і розвиваються в процесі спілкування.

Сформувати комунікативні уміння – означає навчити молодшого школяра ставити запитання і чітко формулювати відповіді на них (тобто вести діалог), уважно слухати й активно обговорювати зміст почутого, коментувати висловлення співрозмовників і критично їх оцінювати, аргументувати свої думки, висловлювати співрозмовникові свою емпатію, адаптувати власні висловлення для сприймання іншими учасниками комунікативного процесу. Перед тим, як з'ясувати сутність комунікативної компетентності молодшого школяра, вважаємо за доцільне визначити зміст понять компетенція, компетентність, комунікативна компетентність.

За академічним тлумачним словником української мови, компетенція – це добра обізнаність із чим-небудь [3].

Компетентність, на думку зарубіжних дослідників, є результатом опанування учнем відповідної компетенції, що охоплює його особистісне ставлення до предмета діяльності. Тому компетентність у певній освітній галузі — це поєднання відповідних знань, умінь і навичок, здібностей, досвіду, що дозволяє ефективно визначати і вирішувати проблеми, характерні для певної сфери діяльності. Отже, компетенцію у сфері освіти потрібно розуміти як реальну вимогу до засвоєння учнями сукупності знань, способів діяльності, досвіду, ставлень з певної галузі та якостей особистості, яка діє в соціумі, а компетентність — як реально сформовані особистісні якості учня та досвід діяльності.

Вітчизняні вчені по-різному тлумачать поняття компетентності. Під компетентністю О. Я. Савченко розуміє інтегровану здатність особистості,

набуту в процесі навчання, що охоплює знання, уміння, навички, досвід, цінності, ставлення, які можуть цілісно реалізуватися на практиці [52, с. 137].

І. В. Родигіна вважає, що компетентність – це не специфічні предметні вміння та навички, навіть не абстрактні загальнопредметні мисленнєві дії чи логічні операції, а конкретні життєві вміння, необхідні людині будь-якої професії [51].

Оскільки єдиного погляду на визначення термінів «компетенція» і «компетентність» немає, ми будемо користуватися терміном компетенція у значенні суспільної норми, вимоги, яка охоплює знання, уміння, навички, способи діяльності, певний досвід. А компетентність розглядаємо, як здатність застосовувати набуті знання, вміння, способи діяльності, певний досвід в життєвих ситуаціях з метою розв'язання життєво важливих завдань чи проблем. Компетентність є особистісним утворенням, яке виявляється в процесі активних самостійних дій людини.

На думку І. Гудзик, комунікативна компетенція/компетентність виявляється у здатності успішно користуватися мовою (усіма видами мовленнєвої діяльності) для пізнання, комунікації.

Формуючи комунікативну компетенцію/компетентність, шкільне навчання мови має розвивати уміння розуміти не тільки зміст, але й основну думку усних і письмових текстів; навчати створенню повноцінних у комунікативному відношенні висловлень, які виражають і знання того, хто говорить (пише) про предмет мовлення, і його думки, почуття, наміри та свідчать про уміння налагоджувати взаємодію з оточуючими, будуючи відповідним чином свої висловлення [33, с. 47].

Ю. Вторнікова виокремлює такі складники комунікативної компетентності:

- ✓орієнтування в різноманітних ситуаціях спілкування, що базується на знаннях та життєвому досвіді індивіда;
- ✓спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин, умов соціального середовища;
- ✓адекватна орієнтація людини в самій собі — власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації;
- ✓готовність і вміння встановлювати контакти з людьми;
- ✓внутрішні засоби регуляції комунікативних дій;
- ✓знання, уміння і навички конструктивного спілкування;
- ✓внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії [18, с. 88–94].

Процес формування комунікативної компетентності передбачає:

- ✓засвоєння знань про способи взаємодії з іншими;
- ✓оволодіння уміннями і навичками використовувати засоби мови в усному мовленні;
- ✓розвиток діалогічного і монологічного мовлення;
- ✓оволодіння культурою усного і писемного мовлення;
- ✓засвоєння норм мовленнєвого етикету в ситуаціях навчального і побутового спілкування;
- ✓опанування навичок роботи в групі, колективі;
- ✓розвиток здібностей навчальної співпраці;
- ✓оволодіння різними соціальними ролями;
- ✓формування уміння критично оцінювати думки і дії інших людей.

Отже, комунікативна компетентність передбачає не тільки оволодіння необхідною кількістю мовних і мовленнєвих знань, а й формування умінь практичного використання мови в процесі мовленнєвої діяльності. Крім того, комунікативна компетентність відображає рівень майстерності людини у спілкуванні з іншими людьми і базується на психологічних знаннях про себе та інших, а також на здатності обирати стратегію спілкування і застосовувати комплекс відповідних умінь.

Молодший шкільний вік є сприятливим періодом для залучення дітей до комунікативної діяльності. Цей вік дає забезпечення комунікативної активності, оскільки провідною мовленнєвою діяльністю молодших школярів є усне мовлення. У цьому віці ефективно формуються початкові уміння мовленнєвої культури, під якою розуміємо знання норм літературної мови, уміння будувати висловлення відповідно до мети спілкування, дотримання правил спілкування (один відповідає – решта слухає), оцінювання відповіді однокласника після її завершення, правила співпраці в групі, в парі.

Формування комунікативної компетентності має гармонійно поєднуватися з дидактичною системою, яка забезпечує розвиток особистості, її активної життєвої позиції на всіх етапах навчання. Адже формування світогляду, розвиток пізнавальної активності й самостійності значною мірою залежить від того, наскільки школярі володіють рідною мовою, мовленнєвими вміннями й навичками.

М. Вашуленко акцентує увагу на «формуванні комунікативної компетентності молодшого школяра, яка виявляється у здатності успішно користуватися мовою в процесі спілкування, пізнанні навколишнього світу, вирішенні життєво важливих завдань» [15, с.17], а вміння ефективно

здійснювати комунікацію в сучасному суспільстві набуло всеохоплювального характеру.

Н. Шиліна, О. Кохан розглядають комунікативну компетентність як наявність достатнього лексичного запасу, оволодіння правильною звуковимовою та граматичною правильністю мовлення, звуковим аналізом слів, уміння послідовно і зв'язно висловлюватись, використання в мовленнєвій практиці етичних засад спілкування, уміння встановлювати контакт з однолітками та дорослими [30].

М. Вашуленко, В. Собко визначають мовно-мовленнєву компетентність особистості в засвоєнні знань про мову і сформованості умінь користуватися нею, багатством її виражальних засобів залежно від мети та умов спілкування [15].

Сформувати комунікативні уміння – означає навчити молодшого школяра ставити запитання і чітко формулювати відповіді на них (уміння вести діалог), уважно слухати й активно обговорювати зміст почутого, коментувати висловлення співрозмовників і критично їх оцінювати, аргументувати свої думки, висловлювати співрозмовникові свою емпатію, адаптувати власні висловлення для сприймання іншими учасниками комунікативного процесу.

Наше дослідження присвячене розвитку комунікативних умінь учнів початкової школи. Тому нам важливо з'ясувати сутність поняття комунікативні уміння. На даний час існують різні визначення комунікативних умінь. Окремі вчені характеризують їх як здатність правильно орієнтуватися в міжособистісному спілкуванні і відносно вільно брати участь у ньому. Ця здатність досягається за допомогою лінгвістичних знань, а також урахування традицій і звичаїв суспільства. Комунікативні уміння в рідномовному середовищі набуваються в процесі соціалізації дитини.

Комунікативні вміння – це складні усвідомлені комунікативні дії, засновані на теоретичних знаннях і практичній підготовленості дитини до спілкування.

Комунікативні вміння – це здійснення безпосередньої й опосередкованої взаємодії, уміння правильно, грамотно пояснювати свою думку й адекватно сприймати інформацію від партнера зі спілкування.

Л. Бірюк наголошує на важливості поняття «комунікативні вміння». За нею, це здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми. Для ефективної комунікації характерним є досягнення визначеності у взаєморозумінні партнерів, кращому розумінні ситуації і предмета спілкування, що сприяє вирішенню проблем, забезпечує досягнення цілей з оптимальною витратою ресурсів. Комунікативні вміння формуються й удосконалюються в процесі спілкування [9].

Комунікативні вміння реалізуються насамперед у спілкуванні. Будь-яке спілкування, в свою чергу, здійснюється за допомогою комунікативних умінь.

У Словнику-довіднику з української лінгводидактики (за редакцією М. Пентиліук) до комунікативних умінь і навичок віднесено:

- ✓уміння правильно визначати тему висловлювання та чітко дотримуватися її меж;
- ✓будувати висловлювання відповідно до його мети, основної думки, адресата мовлення;
- ✓використовувати найбільш вагомі факти й докази для розкриття теми та основної думки;
- ✓будувати висловлювання логічно й послідовно, тобто встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між фактами та явищами, робити необхідні узагальнення і висновки;

✓обирати тип і стиль мовлення залежно від мети і ситуації спілкування; д) використовувати різноманітні мовні засоби відповідно до типу, стилю, жанру висловлювання;

✓удосконалювати висловлювання (коректувати усне й редагувати писемне мовлення) [59, с. 72].

В основу терміна «комунікативно-мовленнєві уміння», на думку С.Омельчука, покладено комунікативний підхід до розвитку мовлення, концептуальне положення про нерозривність комунікації і мовлення, комунікативні якості мовлення, активну мовленнєву діяльність [37].

С. Максименко, характеризуючи структуру спілкування, виділяє три взаємопов'язаних сторони: перцептивну, інтерактивну і комунікативну.

Перцептивна сторона спілкування передбачає процес сприйняття людьми один одного. Інтерактивна полягає в організації взаємодії між особами, які спілкуються. Комунікативна сторона полягає в обміні інформацією між людьми, партнерами по комунікації [31, с.80–84].

Три названі сторони взаємопов'язані, взаємообумовлені і одночасно реалізуються в процесі спілкування.

Комунікативні вміння необхідні для вирішення різного роду комунікативних завдань. Цей процес характеризується взаємним зв'язком і впливом. Потрібно врахувати, що грамотно сформульована і поставлена комунікативна задача призводить до формування певних умінь.

Сформувати комунікативні вміння означає навчити школяра ставити питання і чітко формулювати на них відповіді, уважно слухати і активно обговорювати розглянуті проблеми, коментувати висловлювання співрозмовників і давати їм критичну оцінку, аргументувати свою думку в

групі. Дуже важливо вміти висловити симпатію співрозмовника, адаптувати свої висловлювання до можливостей сприйняття інших учасників спілкування.

Отже, під комунікативними вміннями ми будемо розуміти здатність встановлювати і підтримувати контакти з іншими людьми на основі внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікативної дії в ситуаціях міжособистісного спілкування.

Таким чином, комунікативні уміння передбачають не тільки оволодіння необхідною кількістю мовних і мовленнєвих знань, а й формування навичок практичного використання мови в процесі мовленнєвої діяльності. Крім того, комунікативні уміння відображають рівень майстерності людини у спілкуванні з іншими людьми і базуються на психологічних знаннях про себе та інших, а також на здатності обирати стратегію спілкування і застосовувати комплекс відповідних умінь.

Компетентнісний підхід у навчанні передбачає формування в учнів таких умінь і розвиток на їх основі таких здібностей, які дозволять їм максимально реалізувати себе в суспільстві. Виходячи з цього, комунікативні уміння, є характеристикою особистості, її здатністю, яка виявляється в поведінці, діяльності, що забезпечує вирішення практичних життєвих комунікативних ситуацій.

На підставі аналізу наукових джерел, присвячених формуванню комунікативних умінь, можна зробити таке узагальнене визначення: *комунікативні уміння* – це характеристика особистості, яка охоплює сукупність знань, умінь, досвіду і особистісних якостей, що дає можливість успішно реалізувати мету спілкування і досягати взаєморозуміння між його учасниками.

На кожному віковому етапі комунікативні уміння мають орієнтовні показники розвитку особистості. У початковій школі закладаються основи

формування комунікативних умінь, які виражається не лише в здатності сприймати і передавати інформацію, а й взаємодіяти, сприймати та пізнавати людьми одне одного.

Узагальнюючи різні погляди дослідників на визначення комунікативних умінь молодшого школяра, ми дійшли такого висновку: *комунікативні уміння молодшого школяра* – це інтегроване особистісне утворення, яке являє собою єдність теоретичної і практичної готовності і здатності учня до здійснення комунікації, дозволяє результативно здійснювати її і творчо самореалізуватися в ній.

1.2. Зміст, завдання та особливості розвитку комунікативних умінь першокласників

Важливою є роль спілкування у процесі формування та розвитку молодших школярів. Завданням вчителя початкової школи є використання різноманітних ситуацій спілкування учнів з однолітками, спонукання до конкретних дій і вчинків, які відображатимуть правила спілкування та поведінки в суспільстві. Важливо приділяти увагу також проблемі формування комунікативних умінь і навичок дітей саме в молодшому шкільному віці.

Дослідник Т. Гончар виокремлює основні етапи становлення комунікативного процесу в розвитку дитини та наголошує: «у молодшому шкільному віці, у дитини спостерігається прискорений інтелектуальний і особистісний ріст, який призводить до великої різноманітності змісту спілкування, поділу цілей і вдосконалення засобів, спостерігається чіткий поділ ділового та особистісного спілкування» [19, с.42–44].

Молодший шкільний вік за своїми межами збігається з періодом освітнього процесу початкової школи, встановлюючись з шести-семирічного віку.

Характеризується цей період інтенсивним подальшим фізичним і психофізіологічним розвитком учнів, забезпечується можливістю систематичного процесу навчання.

Спираючись на основні праці лінгводидактів М. Вашуленка, М. Пентиліук, К. Пономарьової, під мовною компетентністю учня розуміємо таке інтегративне явище, що охоплює цілу низку спеціальних здібностей, знань, умінь, навичок, стратегій і тактик мовної поведінки, результат засвоєння й усвідомлення норм літературної мови та адекватне їх застосування в конкретних умовах спілкування. Зміст мовної компетентності вбачаємо у практичному опануванні молодшими школярами рідної мови, її словникового запасу і граматичного ладу, знань норм і правил сучасної української літературної мови та в дотриманні їх в усних і писемних висловленнях, умілому їх використанні в процесі мовлення.

Щодо структури *мовної* компетентності учня, то вона утворюється тими компонентами, які відображають базову програму шкільного курсу мови, тобто її формують і наповнюють конкретним змістом такі компетенції: фонетична й орфоепічна, графічна й каліграфічна, лексична й фразеологічна, словотвірна, правописна (орфографічна й пунктуаційна), граматична (морфологічна й синтаксична), стилістична.

Мовленнєва компетентність – це комплексне утворення, що вміщує сукупність відповідних мовленнєвих знань, умінь, навичок та способів мовленнєвої діяльності як здатності адекватно й доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності мовлення [36, с.171]. Зміст мовленнєвої компетентності молодших школярів вбачаємо в умінні

слухати та сприймати інформацію; читати, розуміти та переказувати текст; будувати монологічне та діалогічне мовлення; граматично, синтаксично та стилістично висловлювати власну думку.

Щодо структури мовленнєвої компетентності, то ми поділяємо точку зору лінгводидактів А. Богуш, О. Горошкіної, які у складі мовленнєвої компетентності виокремлюють компетентності в говорінні, аудіюванні, читанні та письмі. Узагальнюючи вищесказане, можна зробити висновок, що формування комунікативної компетентності молодших школярів має займати чільне місце в процесі вивчення рідної мови, носити системний характер і охоплювати всі етапи навчання [36, с. 171].

Під комунікативними вміннями та навичками молодших школярів як засобу їх адаптації в соціумі розуміємо:

✓сукупність психологічних індивідуальних якостей учнів початкової школи соціального спрямування: доброзичливості, чутливості, комунікабельності, привітності;

✓належний рівень знань, умінь і навичок комунікативної діяльності в соціумі, який характеризується знаннями правил і норм культури спілкування з іншими, навичками культурної поведінки, вміннями спілкуватися в різних комунікативних ситуаціях тощо;

✓потреба та зацікавленість взаємодіяти в певній комунікативній діяльності;

✓вміння здійснювати аналіз, чітко оцінювати комунікативні дії та слідкувати за власним емоційним станом в різних ситуаціях спілкування.

Період молодшого шкільного віку є оптимальним для активного формування поведінки в суспільстві, вміння спілкуватися в середовищі дітей різної статі, розвитку мовленнєвих і комунікативних умінь, шляхів

розпізнавання різних ситуацій спілкування. Вимогами до мовного розвитку молодших школярів є такі:

- ✓ відповідь на уроках має бути грамотна, чітка, лаконічна, виразна;
- ✓ у спілкуванні мовленнєві висловлювання мають відповідати очікуванням, які сформовані у суспільстві, і мають значення для розвитку комунікативних умінь, навичок і здібностей.

Кожен школяр повинен бути відповідальним за свій мовно-мовленнєвий розвиток та правильність його організації для встановлення взаємин з педагогами та однолітками. Значним аспектом в особистісному розвитку учнів є формування соціального мовлення, в якому повідомляється певна інформація іншим.

Розвиток комунікативних умінь, навичок, здібностей школярів здійснюється на базі оволодіння мовними засобами:

- ✓ вміти вільно висловлюватися засобами мови з використанням різних типів висловлювань;
- ✓ дотримуватися логічності при передачі інформації є важливим фактором розвитку комунікативної діяльності.

Мова молодших школярів є однією зі специфічних форм їхньої свідомості та виокремлюється як наочне відображення дитини. Від того, яким чином учні спілкуються під час діалогічної взаємодії, відповідають на запитання, розповідають про вражаючі їх предмети, явища, події довкілля, складаються уявлення про їхнє мислення, сприймання та розуміння дійсності.

Молодший шкільний вік характеризується побудовою взаємин з іншими людьми. Індивідуальні властивості поведінки виникають саме в колективному житті.

О.Савченко наголошує: «особливості навчальної діяльності молодших школярів створюють умови для формування їх комунікативних здібностей. Навчальна діяльність повертає дитину до самої себе, вимагає рефлексії, оцінки себе. Процес власної зміни, саморефлексія виділяється для самого суб'єкта як новий предмет, саме тому будь-яка навчальна діяльність починається з того, що дитину оцінюють» [52].

Більшість учнів початкової школи володіють передумовами формування важливих комунікативних умінь і навичок. Суть адаптації до нових взаємин з особистісними проявами дітей прослідковується за здатністю входити в колектив нових ровесників, відповідне місце в ньому, особливості спілкування з учителями та однолітками, ставлення до навчання, ролі школяра та оточення.

Успішна адаптація в освітньому процесі дітей молодшого шкільного віку відбувається завдяки формуванню доброзичливості, ввічливості, контактності як особистісних якостей.

Формування комунікативних умінь і навичок є важливою особливістю учнів у контексті ефективного вирішення проблеми їх соціальної адаптації за допомогою дидактичних ігор. Інтерес до ігор є довготривалим, стійким та їх використання відбувається для вироблення навчальних умінь і навичок. Відповідно, ігри також є успішними для оволодіння комунікативними вміннями та навичками у процесі спілкування.

Сучасний швидкий темп змін в суспільстві висуває нові вимоги до школярів, які мають бути мобільними, швидко зорієнтованими в довкіллі, компетентними у процесі спілкування та взаємодії. Дітям потрібно мати хоча б елементарні навички спілкування, щоб уникати конфліктних ситуацій у навчальній діяльності. Для власної успішності учні мають бути комунікативно активними,

обізнаними, компетентними, адаптованими до навколишнього світу, здатними до прояву ефективної взаємодії та управління міжособистісним спілкуванням.

У початковій школі серед основних завдань учителя відзначається виховання різнобічно освіченої, гармонійно розвиненої та комунікативно компетентної особистості. Звичайно комунікативна компетентність потребує складного процесу формування, в основі якого знаходиться досвід спілкування та взаємодії.

У переліку основних джерел формування комунікативних умінь і навичок виокремлюють знання мовних засобів у сфері спілкування, змістовний досвід міжособистісного спілкування, досвід народної культури суспільства, досвід сприймання культурних надбань. Ефективна взаємодія з оточуючими в різних видах навчальної діяльності можлива на високому рівні оволодіння комунікативними вміннями та навичками.

Важливим є початок формування комунікативних умінь і навичок саме в молодшому шкільному віці для подальшого поетапного розвитку та вдосконалення.

Активізувати комунікативну діяльність учнів можна в процесі залучення їх до цілеспрямованого цікавого спілкування. Процес спілкування є невід'ємним компонентом структури уроку, відповідно, формування комунікативних умінь і навичок школярів сприятиме підвищенню ефективності й якості освітнього процесу. Шести-семирічні діти не завжди мають здатність чітко висловити власні погляди, думки, ідеї, почуття, а це перешкоджає встановленню необхідного контакту з іншими.

Саме в молодшому шкільному віці можливо оволодіти комунікативними вміннями, оскільки наявна особлива чутливість до мовних засобів, зацікавленості в осмисленні мовленнєвого досвіду у процесі спілкування.

Значення комунікативних умінь і компетентності учнів в освітньому процесі є вагомим, бо суттєво впливає на навчальну діяльність та досягнення успіхів у ній. На здійснення подальшої навчальної діяльності впливає також отримання негативного досвіду під час спілкування.

Період молодшого шкільного віку є найбільш значущим у розвитку комунікативних умінь, навичок і компетентності. Завданням є розвинути продуктивну комунікацію усного та письмового мовлення. Реалізація її опирається на чіткі уявлення про суть та компоненти комунікативної компетентності, обізнаність особливостей її формування в конкретному віковому періоді [57].

Комунікативні вміння, навички та компетентності молодших школярів містять специфіку розпізнавати емоційні стани та переживання навколишніх, вміння виражати свої емоції словесно та невербальними засобами. Діти молодшого шкільного віку повинні оволодіти в освітньому процесі комунікативними вміннями та навичками, а саме:

- ✓вміннями висловлюватися та спілкуватися;
- ✓вміннями слухати та чути співрозмовників;
- ✓вміннями чітко сприймати і усвідомлювати інформацію під час спілкування;
- ✓вміннями співпрацювати.

Початковий курс мовно-літературної освіти розпочинається в 1 класі з навчання грамоти, метою якого є формування у першокласників навичок читання і письма, розвиток комунікативних умінь, пізнавальних здібностей, здатності спілкуватися українською мовою в особистому й суспільному житті.

Відповідно до типової освітньої програми реалізація зазначеної мети здійснюється за такими змістовими лініями: «Взаємодіємо усно»;

«Читаємо»; «Взаємодіємо письмово»; «Досліджуємо медіа»; «Досліджуємо мовні явища».

Змістова лінія «Взаємодіємо усно» спрямована на формування у молодших школярів умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати й оцінювати усну інформацію та використовувати її в різних комунікативних ситуаціях, спілкуватися усно з іншими людьми в діалогічній і монологічній формах заради досягнення певних життєвих цілей [60].

Основними напрямками цієї роботи в 1 класі є розвиток таких умінь:

- сприймати на слух і правильно розуміти усне мовлення;
- будувати діалог і невеликі монологічні усні зв'язні висловлення.

У процесі формування аудіативних умінь необхідно розвивати мовленнєвий слух і вміння розуміти почуте. Розвиток мовленнєвого слуху передбачає формування вмінь вирізняти в суцільному звуковому потоці окремі елементи, ідентифікувати їх, адекватно сприймати інтонаційні характеристики мовлення. Розвиток розуміння почутого передбачає вироблення вмінь усвідомлювати значення окремих елементів тексту (слів, словосполучень, речень) і доступний текст у цілому.

Таким чином, формування комунікативних умінь і навичок потребує спеціальної системної діяльності вчителя у процесі навчання української мови у першому класі, здійснюється передусім на уроках навчання грамоти під час виконання різних завдань на засадах взаємодії різних видів мовленнєвої діяльності.

1.3. Застосування різних видів мовленнєвої діяльності у практиці початкової школи та їх вплив на розвиток комунікативних умінь першокласників

В основі сучасного уроку лежить такий підхід до навчання, який зорієнтований на розвиток особистості кожного учня. І якщо раніше вчитель просто давав нові знання учням, то тепер він зобов'язаний так організувати навчальний процес, щоб учень сам дійшов потрібного висновку.

Діти приходять до першого класу досить різні, особливо за своїми комунікативними вміннями, тому основним завданням є залучення першокласників до спілкування. Цій меті підпорядкований навчальний матеріал змістових ліній програми з рідної мови для 1–2-го класу, що передбачає формування в молодших школярів чотирьох основних видів мовленнєвої діяльності – аудіювання, говоріння, читання, письма. А основним завданням таких занять є:

- ✓ збагачення, закріплення, активізація словникового запасу учнів;
- ✓ формування умінь відтворювати, поширювати, будувати словосполучення і речення;
- ✓ залучення першокласників до сприймання реплік співрозмовника, відповідей на запитання, до розповідей, про що йдеться у тексті;
- ✓ формування умінь відтворювати діалог із творів, відповідати на запитання, підтримувати діалог;
- ✓ формування умінь переказувати готові тексти і будувати монологічні висловлення на відомі дітям теми.

Отже, основним завданням є навчити учнів користуватись мовою як засобом спілкування, пізнання, впливу.

Усе це тісно пов'язано з аудіюванням – слуханням і розумінням усних висловлювань. Навчання молодших школярів умінь аудіювати необхідно планувати та проводити роботу за такими напрямками:

I. Аудіювання під час пояснення нового матеріалу. Можливе застосування як на уроках читання, так і на уроках письма у 1-му класі.

Аналіз науково-методичної літератури, нормативних документів дав можливість визначити основні види роботи для розвитку аудіювання під час читання тексту:

- 1) робота із сигнальними картками за тестовими завданнями (схема «так-ні»);
- 2) добір малюнків, які відповідають тексту (частині тексту);
- 3) прослухати вірш (прислів'я) і дати відповіді на запитання;
- 4) дібрати заголовок до прослуханого тексту;
- 5) дати усну характеристику дійової особи, яка сподобалася, тощо.

Вибір завдань залежить від характеру тексту, етапу навчання, теми та мети уроку.

Робота над реченням передбачає практичне визначення межі речення, його призначення (запитати, розповісти, закликати, дати пораду), наприклад:

- ✓ назвати речення, у яких виражено запитання;
- ✓ про кого чи про що йдеться в першому або в останньому реченні.

II. Аудіювання як елемент діалогічного мовлення. Робота за цим напрямом відбувається, коли формуються вміння говорити та виникає обумовлена необхідність: без аудіювання не буває спілкування. Програма з української мови для першого класу орієнтує вчителя на створення діалогів на теми, які викликають зацікавлення, на формування умінь адекватно відповідати на запитання, дотримуючись правил спілкування. Цю роботу необхідно вести

паралельно на всіх уроках, таким чином шліфуючи вміння спілкуватись і саму культуру спілкування кожного учня.

III. Аудіювання як спеціальний різновид вправ. Відіграє важливу роль у вигляді підготовчих вправ. Наше дослідження показало, що найчастіше робота з розвитку навичок слухати і розуміти висловлення на уроках навчання грамоти здійснюється у таких напрямках:

- слухання і виділення з мовного потоку зайвих слів;
- виділення зайвого словосполучення (наприклад: *золота осінь, зотисті берізки, тепла осінь, зимовий день, осінні квіти*);
- добір звукових моделей до названих учителем слів;
- відшукування зображення предметів, які описано (наприклад: *вантажний, гоночний, спортивний, легковий – ... (автомобіль)*);
- упізнавання слів, у яких є новий звук (пропонує слова вчитель або учні) учителем та інші.

Спостереження за аудіюванням показало, що вміння слухання-розуміння мають формуватися у взаємозв'язку з говорінням, читанням і письмом.

Аудіювання тісно пов'язане з *говорінням*, а вміння висловлюватися в учнів початкової ланки розвинене по-різному. З метою вдосконалення у практиці початкової школи використовуються такі прийоми:

- ✓ виправлення мовленнєвих помилок;
- ✓ правильна артикуляція звуків (із цією метою пропонуємо учням на уроках читання й на уроках мови вивчати чистомовки. Це їм дуже подобається, одночасно набуваються навички римування);
- ✓ практикування повних відповідей.

Спостереження за мовленнєвою діяльністю першокласників показало, що говорінню учнів сприяє створення емоційно сприятливої атмосфери

спілкування; це налаштовує дітей на відповіді на запитання, розмірковування, аналіз, пошук, допомагає їм висловлювати свої думки. Першокласники вчаться запитувати, відповідати, розповідати, доводити та міркувати, реагувати на нове, невідоме, виділяти запитання з мовлення вчителя.

Для розвитку діалогічного мовлення використовуються сюжетно-рольові ігри, проводяться бесіди за малюнками у букварі і зошиті для письма в режимі: учитель-учень, учень-учень, а на уроках читання ця робота продовжується у вигляді діалогу-обговорення прочитаного тексту.

Для навчання монологічного мовлення у навчально-методичній літературі пропонуються такі завдання:

- ✓ пояснити, що на малюнку те так;
- ✓ назвати за малюнками професії людей;
- ✓ скласти речення за схемами; довести свою думку;
- ✓ дібрати за малюнком слова, у яких є названі вчителем букви; пояснити свій вибір;
- ✓ створення усних монологічних висловлень.

Отже, пропоновані завдання і вправи спонгають учнів до говоріння, є основою для розвитку культури спілкування кожного учня.

Третім видом мовленнєвої діяльності є читання. Це такий процес, який одночасно є дієвим засобом навчання молодших школярів та інструментом для вивчення будь-яких навчальних предметів, оскільки велику частину інформації сучасні учні отримують завдяки читанню книг, газет, журналів, з Інтернету.

Програми орієнтують на навчання дітей не просто читати, а розуміти текст, бачити вказівки до нього, а іноді й «читати між рядками», спираючись на текст, відповідати на запитання за його змістом. Робота з читання в першому класі має здійснюватися за таким змістом: формування і розвиток навички

читання; сприймання й практичне розрізнення художніх текстів; аналіз та інтерпретація змісту тексту; формування рефлексивного досвіду за змістом прочитаного; ознайомлення з різними джерелами та видами інформації; робота з дитячою книжкою [60, с. 194 – 195] .

Велике значення має вибіркове читання у процесі аналізу твору, тексту вправи, оскільки воно сприяє правильному розумінню змісту прочитаного, формуванню свідомого читання, що важливо на всіх уроках. При цьому виробляються практичні навички читання мовчки, що сприяє розвитку його швидкості, перевіряється розуміння змісту, це спонукає учня до осмисленого читання.

Особливу увагу в першому класі звернути саме на читання, адже це основа залучення дітей до комунікації на основі прочитаного, позитивно впливає на плідну співпрацю на інших уроках.

Значне місце відводиться роботі над виразністю читання, що дозволяє виділити логічним наголосом важливе для розуміння змісту слово, речення, групу слів, визначити, де зробити паузу, щоби були збережені смислові частини, які полегшують сприйняття змісту в цілому, а також гучність і темп читання. Такі вміння є важливим складником формування комунікативної компетентності.

Аналіз сучасних букварів [14; 24; 46], спостереження за діяльністю першокласників на уроках навчання грамоти дав можливість визначити, що підручники багаті на матеріал для формування в учнів комунікативних умінь на засадах взаємодії різних видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письма): цікаві для дітей тексти, малюнки, таблиці, схеми, що стимулює дітей до спілкування відповідно до принципу взаємодії різних видів мовленнєвої діяльності, суттєвими ознаками якого є: одночасність і

послідовність формування всіх видів мовленнєвої діяльності; керованість цього процесу; спільний мовленнєвий матеріал; розвиток умінь, спільних для всіх видів мовленнєвої діяльності; розвиток умінь, специфічних для кожного виду мовленнєвої діяльності [16, с.26 – 27].

У мовленнєвому розвитку першокласників значне місце відводиться навчанню *письма*. Формування в учнів правильного, чіткого, акуратного, усталеного письма передбачає використання різних видів мовленнєвої діяльності: *аудіювання* (сприймання на слух мовних явищ, виявлення серед них тих, що відповідають зазначеним прикметам; сприймання пояснень щодо написання літери; сприймання на слух інструкцій щодо виконання навчальних дій чи ігрових завдань); *говоріння* (відповіді на запитання; читання напам'ять віршів, загадок, промовляння скоромовок тощо); *читання* (читання мовного матеріалу, призначеного для запису; правильне інтонування записаних речень тощо).

Таким чином, на основі аналізу програм, навчально-методичних комплектів із навчання грамоти для першого класу, проведеного дослідження робимо висновок про важливість розвитку навичок мовленнєвої діяльності для формування у першокласників комунікативних умінь. Методичні підходи до формування комунікативних умінь на засадах взаємодії різних видів мовленнєвої діяльності розглянемо у наступному розділі.

Висновки до першого розділу

Проблема формування комунікативних умінь і навичок учнів початкової школи в освітньому процесі є досить актуальною, що пов'язано з її важливим значенням у процесі розвитку та навчання дітей, впливом на життя взагалі. У процесі дослідження висвітлено поняття комунікативних умінь, комунікативної компетентності, спілкування, комунікативної активності, розглянуто висвітлення питання комунікативної діяльності дослідниками: В. Бадер, О. Біляєв, Л. Бірюк, А. Богуш, Л. Варзацька, М. Вашуленко, О. Вишник, Н. Гавриш, Г. Коваль, К. Крутій, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентиліук, О. Петрик, К. Пономарьова, О. Прищепа, В. Собко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, О. Хорошковська, Л. Щерба та ін.

Формування комунікативних умінь і навичок є значущим компонентом освітньої діяльності, що може забезпечити пізнавальний інтерес, зацікавленість навчанням та розвиває інші особистісні якості молодших школярів. Поняття «формування комунікативних умінь» визначаємо як цілеспрямований процес, який передбачає вироблення та усвідомлення знань, потреб, інтересів, комунікативних дій, цінностей, оволодіння позитивним комунікативним досвідом під час взаємодії та спілкування.

Нагальною потребою сьогодні є постійний розвиток комунікативних умінь особистості. Проблемним питанням є також об'єктивність у формуванні певних уявлень про комунікативні вміння особистості, що є основою комунікативності. Учні будуть активними, якщо матимуть комунікативні потреби, володітимуть комунікабельністю і вмінням контактувати.

Ми здійснили аналіз вікових особливостей розвитку комунікативних умінь і навичок молодших школярів в освітньому процесі та виокремили головні новоутворення в цьому віці. Нами проаналізовані основні етапи оволодіння

комунікативними вміннями та вплив дидактичних ігор різних видів на формування особистості молодшого школяра.

Ефективність комунікативних умінь молодших школярів залежить від таких чинників:

- спілкування та взаємодія з дорослими (вчителі, представники професій і т.ін.);
- розвиток сприймання, мовлення, інтелектуальних можливостей здобувачів освіти;
- комунікативний приклад сім'ї та найближчого оточення;
- бажання вчитися і розкривати свої уміння.

Для розвитку комунікативних умінь учнів у мовній освіті необхідно створити такі педагогічні умови, які б забезпечували якісний освітній процес відповідно до сучасних вимог, потреб та запитів.

Робота над піднесенням рівня освітнього процесу в початковій ланці неможлива без різнобічного, цілісного та гармонійного розвитку особистості учнів, без практичного застосування умінь з різних видів мовленнєвої діяльності в навчальних і життєвих ситуаціях.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ ПЕРШОКЛАСНИКІВ РІЗНИМИ ВИДАМИ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СУЧАСНІЙ ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

2.1. Вивчення рівнів розвитку комунікативних умінь першокласників.

Стан досліджуваної проблеми у практиці Сумського закладу загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів № 10 Сумської міської ради вивчаємо на паралелі перших класів, загальною кількістю 80 учнів.

Для розробки методики розвитку комунікативних умінь учнів необхідно було визначити наявний рівень сформованості елементарних мовленнєво-комунікативних умінь. Був проведений консультативний експеримент, у ході якого здійснювались цілеспрямовані спостереження за освітнім процесом на уроках української мови в 1 класі, а також проведені контрольні зрізи вмінь діалогічного та монологічного мовлення першокласників у кінці навчального року.

Результати спостережень, якщо не брати до уваги спеціальні уроки розвитку мовлення, показали, що вчителями більше уваги приділяється таким видам роботи, як переказування текстів та розповіді за малюнками, але зовсім мало відводиться часу на саме діалогічне спілкування в ході навчання. Переважно використовуються артикуляційні вправи, ведеться словникова робота, побудова речення з поданими словами за схемою чи малюнком, обговорення прочитаних текстів. Було помічено, що тільки деякі вчителі проводять роботу, спрямовану на розвиток комунікативних умінь державною мовою (інсценування фрагментів казок, доповнення чи продовження діалогу між головними героями твору, що вивчається).

Така ситуація склалася внаслідок того, що вчителі для виконання програмних вимог змушені значно скоротити добукварний період, прискоривши темпи вивчення мовного матеріалу (сформувані уявлення про речення, слово, звук, склад, наголос тощо) для того, щоб швидше перейти до вивчення букв і запустити процес читання. Тому відбувається скорочення за рахунок зменшення кількості вправ, що передбачають комунікацію між учнями в процесі набуття нових знань та вмінь.

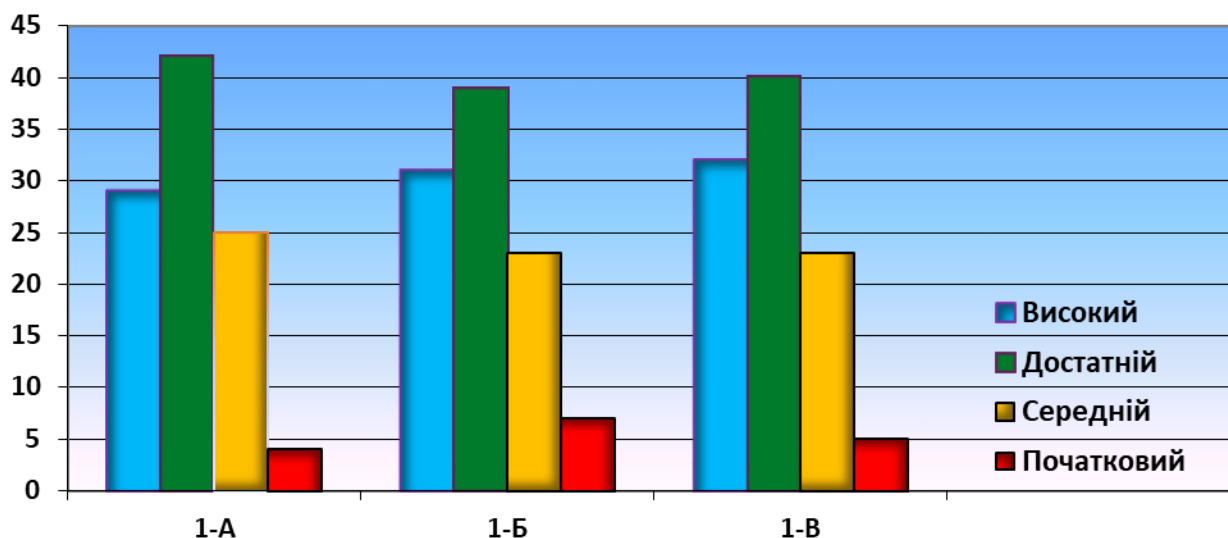
Слід зазначити, що методика роботи вчителів початкової ланки передбачає саме розвиток, а не формування комунікативних вмінь. Тому учні, які прийшли до першого класу з малим словниковим запасом та знаходяться в суржиковому сімейному середовищі, не мають змоги розвивати комунікативні навички, які формуються під час навчального процесу в школі. Формування комунікативних вмінь відбувається мимовільно, шляхом запам'ятовування типових фраз у спілкуванні вчитель-учень. Але в особистому спілкуванні учні такого формального спілкування не дотримуються, і як наслідок, процес розвитку комунікативних навичок затягується.

Для перевірки рівня мовленнєвого розвитку (аудіювання та говоріння) першокласників у кінці навчального року учням пропонувалося прослухати текст «Соромно перед соловейком», після чого обрати правильний варіант відповіді до кожного із семи запитань, що стосувались змісту тексту (Додаток Е).

Критерії оцінювання рівня розвитку аудіативних умінь були такими:

- високий рівень визначався у випадках, якщо учень давав правильну відповідь на 7 запитань,
- достатній - на 5-6 запитань,
- середній - на 4 запитання.

Якщо учень не давав правильної відповіді на жодне запитання або відповідав правильно лише на 3 з запропонованих, рівень розвитку його аудіативних умінь визначався як початковий. Результати наведено нижче в діаграмі 1.

Діаграма 1. Аудіювання

Як бачимо, результат представлений на діаграмі 1 показники по трьох класах.

Аналізуючи дані, розуміємо, близько 30,5% дітей з усіх опитаних правильно відповіли на всі поставлені запитання і мають високий рівень розвитку аудіативних умінь; 41% першокласників дали правильні відповіді на 5-6 запитання (достатній рівень); приблизно 23% середнім рівнем (правильно відповіли на половину запитань, при цьому не виключається можливість випадкового вибору відповіді) та 5% - з початковим (1-3 правильні відповідь), аудіативні вміння розвинуті недостатньо.

Якщо порівняти результати розвитку аудіативних умінь учнів, отримані в кінці навчального року із даними, зафіксованими на його початку (див. додаток А), то виявляється, що різниця в кількості учнів, які зовсім не впорались із

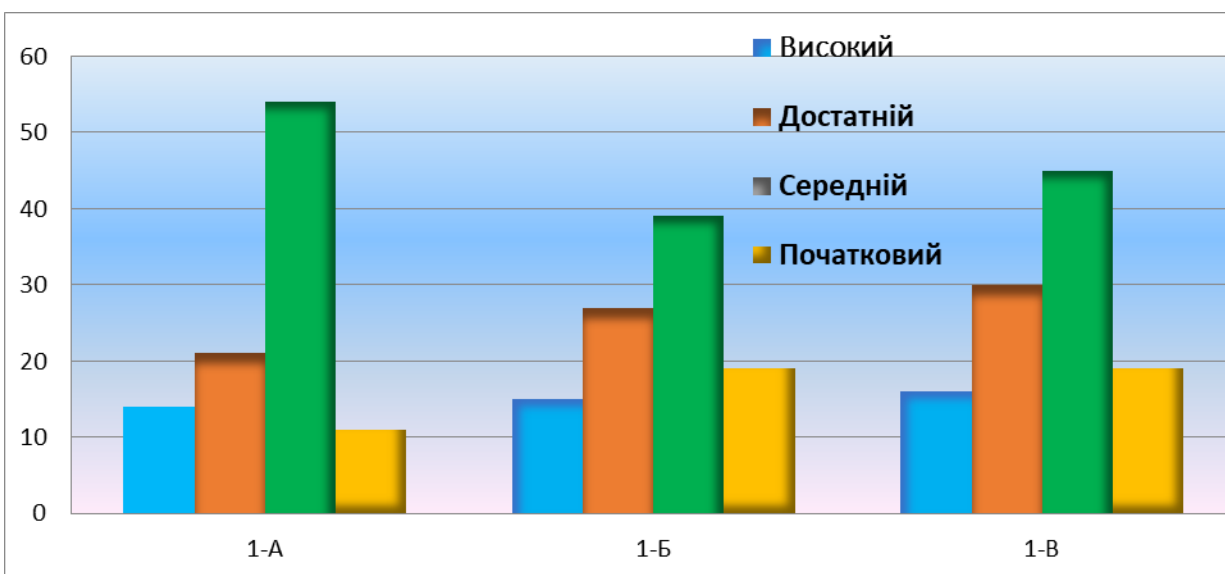
запропонованими завданнями (початковий рівень) на початку року (13%) та в кінці року (5%) суттєво знизився (8%). Це свідчить про те, що застосована вчителем методика дає позитивні зрушення у розвитку аудіативних умінь впродовж першого року навчання в школі .

З метою діагностування вмінь діалогічного та монологічного мовлення учням було запропоновано:

- взяти участь у рольовій грі «Я купую подарунок для...» (діалог між експериментатором («продавець») та першокласником («покупець»);
- розіграти в парі діалог за поданим малюнком на тему «Зустріч з другом»;
- за рядом запропонованих малюнків скласти розповідь та «розповісти своїм маленьким братові або сестрі».

Рівень розвитку діалогічного та монологічного мовлення учнів оцінювався на основі критеріїв запропонованих Міністерством освіти і науки 2001 р. , які були дещо скореговані у зв'язку з тим, що нас цікавило не вміння переказувати готовий зразок (репродуктивне мовлення), а створити власне висловлювання. Саме тому в процесі перевірки монологічного мовлення використовувався не усний переказ, а складання казки за серією малюнків.

Перевірка діалогічного мовлення була направлена на сформованість комунікативних умінь (вміння швидко орієнтуватися в комунікативній ситуації, адекватно реагувати на репліки співбесідника, добирати в певній ситуації відповідні мовні засоби, вживати слова ввічливості); враховувалася нормативність мовлення; брався до уваги зміст реплік, їх кількість, смислова завершеність діалогу.

Діаграма 2. Результати дослідження монологічного мовлення

Результати перевірки діалогічного мовлення (діалог на тему «Зустріч з другом»), представлені у вигляді діаграми (див. діаграма 2), свідчать, що майже в 15% учнів рівень його розвитку – початковий; близько 47% мають середній рівень розвитку діалогічного мовлення; чверть учнів 26% опанували діалогічне мовлення на достатньому рівні і лише 12% - на високому рівні.

В ході аналізу учнівських діалогів були виявлені часті паузи під час спілкування, що свідчить про недостатній словниковий запас, діти вживають багато деформованих слів, крім того, іноді не знають, як завершити думку і довести розмову до логічного завершення. Загальноприйняті форми прощання не вживають 40,5% дітей, форми вітання - 46,5%, тобто майже половина. Траплялися випадки, коли діти не могли відповісти на поставлене запитання й у відповідь ставили свої питання або ж висловлювались про те, що ніяким чином не стосувалось запропонованої теми розмови.

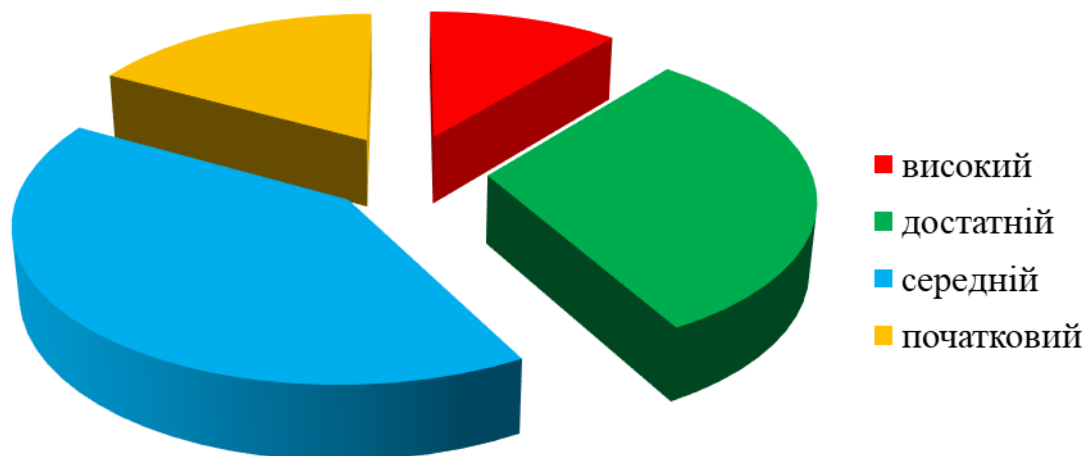
Під час проведення рольової гри «Я купую подарунок для ...» більшість дітей мала труднощі з описом предмету, який знаходився перед ними, нестачу описових слів учні намагались замінити жестами та мімікою, вказуючи рукою

на потрібний предмет. І хоча перевірка на початку навчального року показала наявність в словниковому запасі першачків достатню кількість прикметників, але учні використовують їх лише під час виконання вправ за поданим зразком, а не в живому спілкуванні.

Помічено було, що більшість учнів не проявляли ініціативність «завести розмову» з продавцем, а чекали, коли до них звернуться. Таким чином, першокласники стикаються з певними труднощами при потребі звернутися до дорослої людини, часто не вміють чітко сформулювати запитання та відповідь на нього. Труднощі в спілкуванні, на нашу думку, зумовлені також відсутністю досвіду, невпевненістю, недостатнім рівнем розвитку ініціативності, оскільки роль, яку учні виконують, є для них новою, а отже, й відповідні вміння є несформованими.

У ході перевірки рівня розвитку монологічного мовлення першокласників першочергова увага приділялась орфоепічній, лексичній, граматичній правильності монологів (підраховувалася кількість помилок), їх зв'язність, бралися до уваги сюжетність висловлювань, наявність пауз, інтонаційна виразність.

Отримані дані (див. діаграма 3), свідчать, що на кінець навчання в першому класі високого рівня монологічного мовлення досягло 11 % учнів; 31% школярів – опанувало монологічне мовлення на достатньому рівні; майже половина дітей склала монолог за змістом серії малюнків на середньому рівні – 41%, а 17% школярів лишилися на початковому рівні.

Діаграма 3. Рівень монологічного мовлення

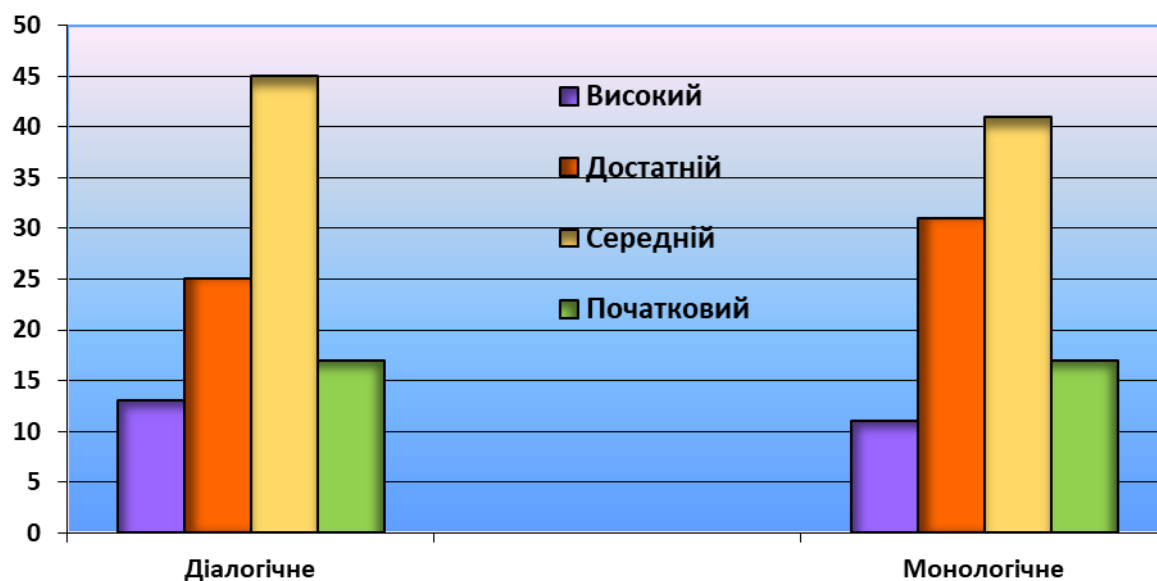
Отримані результати показали, що більшість учнів будує досить прості короткі діалоги, використовуючи повтори, уточнення, та вживають слова, не розуміючи лексичного значення, неправильно наголошують та деформують слова. Виклад думок іноді непослідовний, втрачається логічний зміст, вживаються часті повтори однієї і тієї ж фрази або декількох речень. Деякі учні губилися під час розповіді і починали її спочатку.

Одержані дані свідчили про слабку готовність учнів граматично правильно вибудовувати та оформлювати власну думку та значну обмеженість словникового запасу (недостатня кількість синонімів, компенсувалась багаторазовими повторами або заміною російськими словами чи невдалим словосполученням, що не мало смислової єдності).

Також були помилки в поєднанні слів, а саме неправильне відмінювання дієслів, («було у собачки два цуценяти»). Також допускалися пропуски членів речення, які є важливими для розуміння змісту (наприклад, «А вона не вміла плавати, (...) а тоді її почула мама.»; «Ішов-ішов, (...) потім узяв..(...)»). Таким чином, велика кількість помилок (суржикових утворень) та вживання

російськомовних відповідників спостерігаємо при використанні дієслів. Велику кількість (близько 58%) спостерігаємо саме у монологіях. Іншими помилками, але у меншій кількості, були неправильно вжиті числівники, займенники, сполучники, прийменники, частки. Майже не використовувалися прикметники в власних висловлюваннях учнів. Але, коли дітям ставили питання «який?», учні низивали їх. Можемо зробити висновок, що прикметники не увійшли до мобільного словника.

Аналіз розвитку монологічного та діалогічного мовлення учнів у порівнянні (див. діаграма 4) показав, що діалогічним мовленням на високому та достатньому рівнях (у сукупності) володіють 28% дітей, а монологічним – 42% у той час, як на середньому та початковому разом діалогічним мовленням володіють 62% учнів, а монологічним – 58%.

Діаграма 4. Діалогічне мовлення

Отже, вміння вести діалог в учнів розвинуто недостатньо, ніж монологічне мовлення (хоча друга форма є складнішою). Такий стан зумовлений тим, що на початку навчального року переважна більшість дітей мала слабо розвинені обидві форми мовлення. Але в процесі навчальної

діяльності були створенні всі умови для розвитку саме монологічної форми мовлення, саме тому на кінець року простежуються значні покращення.

Таким чином, підводячи підсумок, слід сказати, що дані безпосереднього спостереження за освітнім процесом на уроках української мови дають підстави стверджувати, що:

- формуванню в молодших школярів аудіативних, орфоепічних, лексичних, граматичних умінь приділяється недостатня увага;
- цілеспрямована робота з метою навчити учнів ефективно здійснювати мовленнєву діяльність (говоріння) в різних ситуаціях спілкування, тобто виробити вміння усного комунікативного мовлення, проводиться недостатньо, в результаті чого, учні не оволодівають вміннями спілкування українською мовою на достатньому рівні.

У процесі комунікації учні мають труднощі, які пов'язані з низьким рівнем сформованості та розвитком таких умінь:

- недостатня концентрація на інформації, яку повідомляє співрозмовник українською мовою, іноді – правильно розшифровувати її (слухання - розуміння);
- миттєво реагувати на неї в ситуації діалогічного мовлення (функції смисловираження);
- швидко добирати потрібні слова для висловлювання власної думки, вживати ввічливі слова, залежно від комунікативної мети та ситуації, вимовляти слова згідно з нормами української вимови і вживання їх у правильних граматичних формах;
- інтонаційно та синтаксично правильно оформляти висловлювану думку;
- ставити запитання і відповідати на них у процесі діалогу;

- звертатися до співрозмовника (особливо до незнайомої людини або старшої за віком) вживаючи фразові дієслова та слова ввічливості;
- виконувати інші комунікативні завдання (наприклад, спільно домовлятися про щось).

Причина виникнення цих труднощів зумовлена недостатньою кількістю вправ на розвиток мовлення в процесі навчальної діяльності, що призводить до недостатньої сформованості мовленнєвих умінь (аудіювання та говоріння) і низького рівня комунікативного досвіду.

2.2. Практичне застосування методики розвитку комунікативних умінь першокласників засобами різних видів мовленнєвої діяльності

У розробленій нами методиці розвитку комунікативних умінь першокласників значна роль належить системі вправ. Створюючи її, велику увагу приділяли психологічним, дидактичним та лінгвістичним вимогам і принципам.

Дотримання психологічного принципу орієнтує на поступову побудову поетапних розумових дій, від аналізу до самостійної творчості. Лінгводидактичний підхід функціонує завдяки використанню мовних одиниць у поєднанні з їх значеннями, формами і дією у мовленні. Системність вправ сприяла чіткому комунікативному підходу до мовленнєвого розвитку школярів.

Головною метою початкового курсу української мови є забезпечення розвитку, удосконалення умінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності:

- навчити учнів читати і писати;
- розвиток аудіювання (слухання-розуміння);

- розвиток говоріння.

Важливою умовою навчання української мови є розвиток та формування комунікативних умінь на засадах взаємодії різних видів мовленнєвої діяльності.

Комунікативні уміння належать до основних умінь особистоті учня. З допомогою них відбувається засвоєння мовно-мовленнєвих відомостей під час виконання вправ.

У дослідженні ми користувалися визначеними у методиці *комунікативними* методами, які ґрунтуються на комунікативній функції мови. Брали до уваги вимоги щодо ефективного застосування означених методів: 1) усі висловлювання учнів мають бути мотивованими; 2) автор висловлювання мусить добре розуміти те, про що він буде говорити, тобто володіти достатньою інформацією; 3) мета комунікації буде досягнута за умови достатнього володіння її учасниками мовними засобами; 4) висловлювання учня повинно бути комусь потрібним, тобто мати адресата [33, с. 317].

Практикували вправи різні за ступенем самостійності:

- виконані за зразком (добір слів, словосполучень, речень, переказування тощо);
- конструктивні вправи (зміна учнем мовного матеріалу, наданого вчителем);
- творчі вправи (спонукають учнів самостійно добирати потрібні слова, будувати словосполучення, речення, спираючись на мовне чуття та засвоєні раніше закономірності).

З метою проведення навчального експерименту ми використовували у роботі з учнями вправи з комунікативним навантаженням.

Застосування методики розвитку комунікативних умінь першокласників засобами різних видів мовленнєвої діяльності проводилась комплексно. Так, на кожному уроці передбачалася робота з удосконалення аудіативних умінь, формування орфоепічних та граматичних умінь, збагачення словникового запасу та розвитку комунікативних умінь (проводилися найпростіші діалоги на матеріалі засвоєної лексики, інсценування казок, рольові ігри). Велика увага приділялася заучуванню напам'ять скоромовок, загадок (щоб загадати вдома), невеликих віршів, що давало можливість забезпечити інтенсивне збагачення словникового запасу та засвоєння граматичних норм.

Особливістю усного мовлення науковці вважають наявність широкого спектру засобів виразності (інтонація, темп мовлення, сила та тембр голосу). Завдяки йому можна передати позицію мовця, емоційно-почуттєве ставлення, що автор вкладає у висловлювання. Вміння яскраво передавати інформації під час усного спілкування відіграє важливу роль для досягнення його мети.

Значну увагу приділяли формуванню та розвитку вмінь володіти інтонаційними можливостями голосу (інтонацією, силою голосу, темпом мовлення) і використовувати їх у процесі спілкування, залежно від комунікативної ситуації.

Удосконалення основних характеристик виразності мовлення відбувалося під час промовляння скоромовок:

- повільно, швидко, співаючи, в темпі розмови;
- пошепки, тихо, голосно, криком;
- кожен по слову від «тихо» до «голосно»;

На початку роботи проводилися спостереження за інтонацією (під час слухання художніх творів), аналіз мовленнєвих зразків (розглядалися засоби виразності); вибір на основі індивідуальних характеристик мовців (героїв

оповідань, казок, дійових осіб рольових ігор, мовленнєвих ситуацій) та мети їх висловлювань відповідної інтонації реплік. Під час інсценування казок зверталася увага на виразність промовляння реплік героїв.

Першокласники вчилися передавати голосом різні інтонаційні відтінки: радість, смуток, здивування, байдужість, злість, розпач, тривогу, задоволення та ін.

Під час формування умінь монологічного мовлення досить ефективним був прийом розповіді за аналогією. Ще у вересні, на перших уроках, учні вчилися розповідати про свою сім'ю, улюблені іграшки, домашніх тварин, про своїх друзів, про школу, свій клас.

Для стимулювання діяльності дітей використовували ситуації: діти отримали «лист від звірят із лісової школи», в якому вони розповідали про своє шкільне життя (це був зразок розповіді) і запитували школярів про їхній клас (учні відповідали звірятам (адресат мовлення) на поставлені в листі запитання (за аналогією). Таким чином, разом закріплювалися орфоепічні вміння, удосконалювалися граматичні вміння й активізувався пасивний словниковий запас школярів.

Процес розвитку комунікативних умінь першокласників відбувався цілісно і їх закріплення проходило шляхом активізації сформованих умінь у мовленні. Учні залучалися до найпростіших мовленнєвих ситуацій вже в добуквений період. Цікавим видом роботи став метод сторітелінгу, який використовувався для закріплення теми «Школа». Учням пропонувалося скласти динамічну розповідь для інопланетних друзів, про шкільне життя дітей. Адже сучасні діти з «кліковим мисленням» найкраще сприймають таку інформацію.

Метою створення цієї ситуації було введення в активний словник учнів слів, пов'язаних зі шкільними буднями, назв шкільних речей, назв професій. Діти із задоволенням та легкістю ділилися своїми знаннями та розвивали свої комунікативні здібності.

Також були використані уявні мовленнєві ситуації, близькі досвіду першокласників. Наприклад, з метою закріплення вміння знайомитися, дітям пропонувалася уявна мовленнєва ситуація: «Уяви собі, що ти хочеш погратися в гру «Перегони на трьох ногах», але для цього не вистачає гравців. Познайомся з іншими дітьми, які граються на майданчику та запропонуй пограти».

У добуковий період основну увагу приділяли формуванню мовленнєвих умінь (репродуктивне мовлення), а в буквений та післябуквений – комунікативних (продуктивне мовлення). Вони формувалися на уроці, «проживалися» в ситуаціях спілкування, природних або штучно створених учителем.

Мовленнєві ситуації будувалися вчителем із певною метою. Малюнки із підручника (наприклад: Цибулино і сеньйор Помідор; дівчинка з мамою на дитячому майданчику та ін.) були застосовані для ведення діалогів. Для цього спочатку з'ясувалося, про що можуть говорити зображені герої, потім учні призначалися на ролі, ставилися мовленнєві завдання. У процесі навчання відбувалося поступове ускладнення комунікативних завдань. Наприклад, учням було запропоновано розіграти відображену на малюнку мовленнєву ситуацію. Але перед цим вони мали подумати, що сталося, і дібрати такі слова, які б заспокоїли «малечу». Ця ситуація виявилася новою для багатьох першокласників. Тому в ході роботи над нею спочатку проводилося колективне обговорення зображеного (Де відбуваються події? Хто, що робить? Чому

дівчинка може плакати? Як, якими словами можна втішити малечу?), а далі – розігрування.

У випадках, коли ситуативних малюнків у підручниках було замало, пропонувалися діалоги на основі уявних мовленнєвих ситуацій. До комунікативної діяльності на уроці ми намагалися залучити всіх (або якомога більше) першокласників, хоч це і було важко в умовах дистанційного навчання та постійних тривог.

У процесі розвитку комунікативного мовлення робота в парах («продавець» – «покупець»; «лікар» – «пацієнт», «вчитель» – «учень» і т. ін.) та в малих групах («екскурсовод» – «екскурсant»; «пасажири тролейбусу» – «кондуктор» і т. ін.) виявилися пріоритетними організаційними формами. Важливо було, щоб учні спілкувались у парах та групах, дотримуючися норм української мови.

Під час розігрування деяких ситуацій (рольових ігор) (під час офлайн навчання) ефективно було використовувати реквізити, які допомагали «артистам» уявити себе певним героєм, «увійти в образ». Використання предметів («телефон», «гроші», «товар», «мікрофон») допомагало з'ясувати сюжет ситуації, що розігрувалася. На таких уроках дітям було цікаво і весело, всі учні із задоволенням брали активну участь у роботі класу.

Такі види роботи, як рольова гра, інсценування (прослуханої казки) виявилися досить ефективними для розвитку діалогічного мовлення. Під час їх проведення учні, залежно від рівня володіння українською мовою, або використовували завчені репліки героїв казок (нижчий рівень володіння мовою), або залучалися до імпровізації реплік чи виконували роль суфлерів (вищий рівень володіння мовою). У такий спосіб враховувався принцип диференціації навчання.

У ході навчання виявилось, що для переказування тексту, сприйнятого на слух, доцільно створювати мовленнєві ситуації, які б орієнтували мовлення учнів на певного слухача або групу слухачів, тобто мали комунікативне спрямування. Наприклад: «Уяви собі, що матуся доручила тобі приспати молодшого братика або сестричку, для цього треба розказати йому казочку». Половина учнів класу грають роль старших дітей, вони переказують казку, а інша – «молодших братиків» чи «сестричок».

Основними мовними одиницями, якими дитина оперує на етапі навчання грамоти, є звуки мовлення, букви, слова, речення, текст (Ураховуючи це, нами було дібрано вправи за чотирма блоками (див. додаток Б). Це робота над:

- словом, його вимовою, з'ясуванням значення, виділення із речення;
- словосполученням;
- побудовою речень;
- побудовою зв'язних речень (монологу).

У процесі роботи ми пам'ятали, що кожне слово може закріпитись у пам'яті учня лише тоді, коли воно активно застосовується в мовленні. Бажаних результатів учитель досягає шляхом систематичної і наполегливої роботи над збагаченням активного словника, а тому роботу варто розпочинати з першого дня перебування дитини в школі, надаючи при цьому перевагу доборові навчального матеріалу, практичній мовленнєвій спрямованості змісту уроку, врахуванню особливостей словникового складу першокласників та його обсягу. Обсяг словника становили слова всіх лексико-граматичних розділів, хоча переважали іменники і дієслова. Такий склад пояснюється конкретністю мислення дітей, шляхами збагачення словника – спочатку іменниками, на основі

сприймання предметів, потім дієсловами (введення предмета в дію), а в подальшому – визначенням ознак, тобто збагачення мовлення прикметниками.

Для роботи над словом були дібрані різні вправи, а саме на:

- орфоепічно правильну вимову слова;
- збагачення, уточнення, активізацію словникового запасу учнів;
- пояснення значень значень слів;
- використання лексики у процесі спілкування.

Удосконалення вимови слова, залежало насамперед від виразності мовлення. Виходячи з того, що причиною недоліків є недостатній мовленнєвий досвід та нерозвинений мовленнєвий механізм, слух дитини, відбір і використання вправ спрямовували на розвиток здібності слухати, відтворювати почуте, розуміти та з'ясовувати його зміст, правильно застосовувати слова у мовленнєвій діяльності.

Наведемо для прикладу такі вправи (див. додаток Б):

- 1) Вивчіть скоромовку напам'ять. Попрацюйте над вимовою.

Сім братів-королів

В королівстві кольорів.

Кожен кольором керує,

В кольорівстві королює

- 2) Правильно назвіть предмети (доцільно використати малюнки): гриб, дзвінок, джерело, олівець, книжка.

- 3) Назвіть ознаки до предметів, явищ: хмара, сонце, береза, груша, лимон; назви дій, які виконуються дітьми на малюнку: несе, умивається, посадив.

- 4) Назвіть звуки (перший, останній, по порядку, у першому складі) у словах: тигр, лисиця, горобець, ластівка.

Завдання були спрямовані на розвиток в учнів аудіювання та говоріння, робота проводилася від слухання-розуміння до говоріння, що відповідає основному принципу: завдання мають структуруватися від сприймання до активної мовленнєвої діяльності учнів.

Працюючи над збагаченням словника, його закріпленням, уточненням і активізацією, акцентували увагу на розкритті лексичного значення слова. Зміст такої роботи полягав у встановленні взаємозв'язків між словом та відповідним об'єктом, вироблені вміння на основі аналізу визначати та узагальнювати найістотніші зв'язки предмета, з'ясовувати смислові зв'язки між словами тощо. Наприклад:

1) Складіть тематичний словник до слова за запитанням:

сніг (який?)...(білий, блискучий, легкий, лапатий, пухкий);

діти (що роблять?)...(добір дієслів за малюнками).

2) Прослухайте вірш. Про кого йдеться? Що дізналися про цю сім'ю?

Сім'я

Мама, тато, дід, бабуся —

всіх назву, не помилюся.

Старший братик і сестричка —

в нас сімейка невеличка.

Не спиняйте, бо зіб'юся:

мама, тато, дід, бабуся,

старший брат, сестра і я —

отака моя сім'я!

Варвара Гринько

Така робота передбачала формування в учнів умінь слухати, брати участь в обговоренні сприйнятого.

3) Доберіть до поданого слова близькі за значенням.

Дружити, ... (товаришувати, приятелювати).

Дарунок, ... (подарунок, сюрприз).

Дбайливий, ...(турботливий, уважний, старанний).

4) Продовжіть ряд слів:

Помідор, огірок, ... – це ...; айстри, чорнобривці, ... – це ...;

Зайчик, лисичка, ... – це

5) Прочитати слова. Скласти з ними речення.

6) Доберіть протилежні за значенням слова: ввічливий – (нечемний, невихований); вигаданий – ... (дійсний); вчора – ... (сьогодні).

Завдання спрямовані на формування вміння читати, усвідомлювати, говорити. Виконуючи вправи такого типу, першокласники практикувалися у читанні мовного матеріалу, долучалися до добору потрібної лексики, обговорення, чи підходять дібрані слова до тієї чи іншої групи.

Зважаючи на те, що основне призначення мови – бути засобом спілкування, активний словник найкраще формувати шляхом використання вправ, виконання яких вимагає наявності словникового запасу.

Для цього добирались слова на застосування їх у мовленні. Завдання передбачали різні алгоритми поєднання : 1) аудіювання – говоріння; 2) аудіювання – читання – письмо; 3) читання – говоріння – письмо.

Наприклад.

1) Порівняти звуки у словах.

Прочитайте слова (лис, лось). Порівняйте останні звуки. Чим вони відрізняються?

Порівняйте другий звук у словах *сон*, *син*. Що відбувається зі словом, якщо замінити звуки?

Прочитати слова. Назвати звуки, якими вони відрізняються.

2) Прослухайте вірш. Яку картину уявили? Хто вам читав (читає) книжки?

Про що можна дізнатися з книг? Як ви розумієте слово *книжковечір*?

Книжка в тата, книжка в мами,
книжка в мене і в Світлани,
з книжкою малий Тарас —
книжковечір нині в нас.

Наталка Поклад

3) Прослухайте речення. Виберіть слова, які відповідають малюнкам.

4) Доберіть слова протилежні за значенням:

глибокий — ...; добрий — ...;
низький — ...; холодний — ...;
білий - ...; легкий - ...;

Добір дидактичних вправ здійснювали відповідно до програми з навчання грамоти, змісту «Букваря», вікових особливостей школярів, рівня сформованості мовлення. Вважаємо, що виконання їх мало забезпечити розвиток навичок мовленнєвої діяльності (*слухання-розуміння, говоріння, читання, письма*) у взаємозв'язку, формування умінь і навичок розумової діяльності, яка є необхідною умовою для подальшого успішного навчання.

Отже, збагачення, уточнення та використання нових слів в усному мовленні передбачало виділення слів з мовного потоку, вияснення, як їх розуміють учні, пояснення лексичного значення, введення у словосполучення, речення та зв'язні висловлювання.

Другий блок вправ (див. додаток Б.) містив завдання для роботи над словосполученням, бо вміння передати в мовленні свої думки, уявлення, досвід, відчуття, бажання є важливою умовою формування комунікативних умінь.

Формування усного мовлення набуває особливої актуальності у процесі навчання грамоти.

1. Добір слів за змістом відповідо до питань:

а) батьки (які?) ... (рідні, дбайливі, вимогливі, добрі);

б) Батьківщина (яка?) ... (рідна, незалежна, вільна);

б) читати (що? про кого? про що? кому?) ... (вірш, про маму, про природу, братиків).

2. Поєдати слова з іншими словами, ставлячи питання (за вказівкою вчителя учні можуть записувати утворені пари слів):

а) хмаринка (яка?) ... ; хмаринка (що робить?);

б) говорити (як?); говорити (кому?); говорити (з ким?).

3. Поєднати слова – назви ознак зі словами – назвами предметів:

а) круглий, кругла, кругле;

б) високий, висока, високе;

в) рідний, рідна, рідне.

Використання запропонованих вправ сприяло формуванню навичок: читання – говоріння, аудіювання – говоріння, читання – говоріння – письма. було продуманим, послідовним,. Завдання такого типу виконувались із поступовим ускладненням, сприяли виробленню граматичних навичок (правильному поєднанню слів у словосполучення і речення), залучали дітей до спілкування, до виконання навчальних дій відповідно до інструкцій.

Значне місце відводилось *творчим* завданням. Цінність їх полягає в тому, що вони вимагають від учнів самостійності, активізують сприйняття, пам'ять, мислення, позитивно впливають на емоційну сферу та розвиток творчих здібностей.

Важливу роль вони відіграють в удосконаленні загальної мовної культури, у практичному оволодінні діалогічною формою мовлення, у підготовці до роботи над створенням усних монологічних висловлень. У першокласників збагачується словник, уточнюється розуміння лексичного значення слів, формується вміння поєднувати слова за змістом.

Наведемо зразки таких вправ, які нами були використані з метою розвитку усного мовлення (говоріння) першокласників у період навчання грамоти:

- 1) Відгадайте загадки. Чому ви дібрали таку відгадку?
- 2) Відгадайте загадку.

Золотисте ситечко покотилось в літечко, загляда в віконечко, наче справжнє сонечко (Соняшник).

- Яким ви уявляєте соняшник? Опишіть, які в нього пелюстки, яка серединка.
- 3) Розкажіть, що ви знаєте про Різдво. Які звичаї, традиції вам відомі? Як святкує ваша родина?
 - 4) Розгляньте малюнки (про режим дня). Які поради можете дати однокласникам, як треба починати свій день.

Робота передбачала залучення дітей до спілкування: сприймання висловленого; участь у діалозі; монологічні висловлювання відповідно до завдання; обговорення висловлень. Мовний матеріал за потреби учні читали з дотриманням вимог щодо правильності і виразності.

Формуванню комунікативних умінь першокласників під час вивчення звуків і букв на уроках навчання грамоти сприяли завдання для роботи в парах і групах, зокрема: дібрати слова – назви ознак до поданих слів – назв предметів; до запропонованих словосполучень, доберіть протилежне за значенням;

пояснити значення словосполучень: *золоте колосся, золота берізка, золота ложка..*

Спеціально організована робота над словосполученням була спрямована, з одного боку, на розширення словника, на поглиблення розуміння змісту слова, вміння оперувати ним, а з другого – на оволодіння умінням чітко виражати свої думки, а, згодом, використовувати ці словосполучення для побудови речень, зв'язних висловлювань.

Одним із найважливіших завдань початкового навчання рідної мови є формування і вдосконалення комунікативних умінь молодших школярів, навичок оформлення зв'язного викладу своїх думок. У вирішенні цього завдання велику роль відіграє продумана і систематична робота над реченням. Про особливості її методики свідчить добір вправ третього блоку (див. додаток Б.).

Виходячи з того, що речення – це основна одиниця спілкування, головним фактором підвищення мовленнєвої культури першокласників вважаємо вміння правильно будувати різні за своєю структурою речення, застосовувати їх у власному мовленні.

Для реалізації цих завдань, дібрали систему вправ, які включали дві основні групи: конструктивні і творчі.

Мета конструктивних вправ – формувати навички побудови речень на основі засвоєних закономірностей мовлення. Обов'язковим елементом для виконання таких вправ була конструктивна задача, зразок, практичне володіння правилами про зміну граматичних форм.

Творчі ж вправи не мали спеціального зразка, конкретної вказівки. Виконання їх базувалося на відчутті мови, самотійному визначенні структури

речень і кількості слів у них; якісному їх доборі, забезпеченні відповідного змісту.

Такий підхід до добору вправ дає можливість розвивати:

а) *репродуктивне* мовлення, яке забезпечується побудовою речень за аналогією чи відтворенням їх відповідно до поданого зразка (в даному випадку є зміст і структура речення).

З цією метою практикували завдання типу: 1. Розкажи, хто що робить. 2. Скласти речення за схемами. 3. Прочитайте речення удвох. Складіть речення про свій вихідний день. 4. Прочитайте найдовше речення у тексті. Що ви з нього дізналися? 5. Прослухайте речення. Повторіть друге (перше, третє). ∴ Повторіть речення, яке найбільше подобається.

б) *продуктивне* мовлення, яке здійснюється за допомогою самостійного добору мовних засобів – лексичних, граматичних, стилістичних.

Ефективними були такі завдання: 1. Прочитти текст. Придумати заголовок до тексту. 2. Скласти розповідь за малюнками. 3. Розкажіть, як плануєте провести канікули. 4. Розкажіть, що зображено на малюнках. 5. Розгляньте засоби передачі інформації. Розкажіть, що ви знаєте про них. 6. Поширити речення словпами, необхідними за змістом.

У процесі виконання вправ використовували наочність (моделі речень, схем, предметні малюнки, ілюстрації), а також найдоцільніші дидактичні прийоми (приговорювання речень дітьми; послідовне називання слів у реченні; підрахування кількості слів; складання речень за аналогією, відповіді на запитання; поширення речень за допомогою опорних слів, запитань відповідно до змісту; редагування речень; самостійна побудова речень відповідно запропонованої теми).

Роботу над реченням розпочинали з простих речень, дотримуючись прямого порядку слів. Першими використовували вправи на побудову відповідей за запитаннями. Спочатку це були запитання, відповіді на які зводилися лише до перебудови питального речення у розповідне, потім такі, у реченні – відповіді можна використати речення – запитання, і, нарешті, запитання, що вимагали від школярів самостійної відповіді.

Запитання, поставлені до учнів, включали лише ті поняття, які доступні дитячому розумінні. Зміст запитання визначався однозначністю відповіді, переважна більшість запитань носила розвивальний характер (формулюючи відповіді, першокласники вчилися мислити, а не механічно відтворювати зміст запитання).

Навчання будувати розповідь було розпочато з побудови висловлювання за запитаннями. Для цього використовували і тематичний словник, і сюжетні малюнки, розміщені у порядку викладу думки.

Зважаючи на те, що розповіді за змістом бувають описовими і сюжетними, роботу розпочинали з сюжетних.

Змістом сюжетної розповіді були події, які відбувалися в певній часовій послідовності. В основі таких розповідей лежав конкретний факт із власного досвіду першокласника: «Як я провів літо», «Моя допомога бабусі».

Розповіді по пам'яті – це послідовна і образна передача в усній формі події з особистого життя. Розпочинали формування навички будувати такі розповіді з використання аналогії. Розповідь учителя була доступною, чіткою і послідовною за формою викладу, служила зразком виразності, відображала конкретний зміст, була короткою, логічно завершеною, викликала позитивні емоції. Орієнтуючись на розповідь учителя, першокласник оволодівав формою викладу думки, структурою побудови.

Для побудови розповідей, описів доцільним є використання предметних малюнків, навчальних предметів. Успіх роботи, насамперед, залежить від правильного вибору предмета, явища, події для опису і методики проведення підготовчої роботи. Необхідною умовою є вміння школярів спостерігати, знаходити в предметі головне, типове та відмінне, яке відрізняє його від інших.

У дослідженні висловлювання творчого характеру найчастіше включали те, що найбільше цікавило першокласників. Це давало можливість учителеві виявити, наскільки самостійно учні вміють добирати необхідні факти, відповідні слова, вирази, послідовно викладати думку. Виховний потенціал зв'язних висловлювань заключався в формуванні художніх смаків, образності мови.

Серед робіт творчого характеру широко використовували розповіді:

- ✓ за поданим початком;
- ✓ відповідно до запропонованої теми;
- ✓ розповідь на самостійно обрану тему (хто придумав найцікавішу розповідь?);
- ✓ за аналогією прочитаного, до розповіді вчителя; д) за малюнками; є) опорними словами;
- ✓ на основі спостереження.

Ураховуючи вікові особливості дітей, зокрема рівень сформованості уваги, були урізноманітнені види робіт і форми їх проведення, дбаючи про послідовне їх чергування.

Під час роботи над зв'язним висловлюванням творчого характеру часто використовували описи-порівняння. Побудова такого висловлювання включала порівняння двох предметів, явищ, на основі ознак подібності і відмінності.

Порівняння за подібністю було зіставленням, а за відмінністю – протиставленням.

Наведемо приклад: *«Троянда і гвоздика мають багато подібного. Троянда і гвоздика – рослини. У них є корінь, листя, стовбур, квіти. Обидві розвиваються від бруньок.*

Але між ними є і відмінності: їх квіти мають різний запах, у троянди широке кругле листя, у гвоздики – вузьке і довге, на троянді є колючки, на гвоздиці – немає».

У ході розповіді учні ділилися своїми враженнями, вчилися систематизувати спостереження, усвідомлювати та добирати матеріал.

Можливою була пропозиція самотійно вибрати тему для розповіді. Такий підхід забезпечував глибоке ознайомлення вчителя з колом інтересів учнів. Цінність такої розповіді в тому, що учень знаходиться в позиції повної самотійності і будує своє зв'язне висловлювання на основі власного досвіду, особистих спостережень. При цьому учні робили якісний вибір важливих, з їх точки зору, фактів, але практика школи показує, що переважають випадки розповідей «про все», оскільки першокласники неготові відібрати лише необхідні факти.

2.3. Аналіз результатів дослідження

У процесі перевірки рівня володіння діалогічним мовленням були використані ситуативні малюнки на тему «Розмова по телефону» (додаток В), на кожному з яких була зображена побутова телефонна розмова між двома дітьми (дві дівчинки або два хлопчики) молодшого шкільного віку.

Учням давалося завдання уявити себе в ролі одного з дітей, зображених на малюнку, подумати про що він може спілкуватися зі своїм «товаришем».

Учням, які працювали в парі, давався час на обдумування майбутньої бесіди; на те, щоб домовитися, хто перший почне розмову; на репетицію діалогу. Після цього експериментатор (з метою підсилення мотивації своєрідної рольової гри) давав кожному з першокласників іграшковий телефон і пропонував розіграти телефонну розмову.

З метою перевірки монологічного мовлення пропонувалася мовленнєва ситуація, яка спонукала школярів до самостійного продукування висловлювань. А саме: застосовувалося кілька серій сюжетних малюнків(3-4 малюнки) із незнайомим сюжетом (див. додаток Ж). Учням було запропоновано по черзі уважно розглянути кожен малюнок, «як кадри одного мультфільму, зрозуміти про що вони «розповідаються» (що відбувається) і після цього скласти казку за їх змістом (на це давалося 5 - 7хвилин) і розповісти її своєму сусідові. Дітям давалася така установка: «У твого сусіда інша казкова історія, тобі цікаво її послухати? Йому теж хочеться послухати твою. Спробуй розповісти її так, щоб однокласнику твоя казка сподобалася».

Діалогічне та монологічне мовлення учнів фіксувалося на диктофон, прихований від школярів, після чого кожне висловлювання прослуховувалося і аналізувалося, визначався рівень розвитку монологічного та діалогічного мовлення першокласника.

Якісний аналіз діалогічного мовлення засвідчив, що в репліках учнів трапляються поодинокі помилки, переважно лексичного характеру (в основному, в дітей із початковим та середнім рівнем). Вимова учнів після застосування методики близька до нормативної. Діти правильно вживають форми звертання (Тітонько!Тату!Матусю...). Окрім того, 87,2% із них уживають етикетну лексику (формули вітання і прощання, подяки та прохання),

Діалоги учнів характеризуються природністю і невимушеністю, інтонаційною виразністю, на відміну від висловлювань до експерименту.

Було помічено, що майже в усіх учнів після застосування методики діалоги відповідали меті та комунікативному завданню і характеризувалися чіткою структурністю, наприклад:

- 1) формули вітання;
- 2) пропозиція (запрошення) – відповідь на пропозицію (згоду чи непогодження);
- 3) домовленість щодо умов зустрічі;
- 4) формули прощання.

Така чітка структурність діалогів свідчить про те, що учні дотримуються теми спілкування та усвідомлюють його мету, спрямовуючи мовленнєву поведінку на її досягнення.

Репліки діалогів, продюгованих учнями до застосування методики, часто не об'єднані однією темою. Структура діалогів здебільшого нечітка. У кращому випадку розмова обмежується формулами вітання, запитанням «Що робиш?» та відповіддю на нього, вживанням формул прощання. Часто ставилися неадекватні умовам спілкування запитання.

Таким чином, якісний і кількісний аналіз рівня розвитку діалогічного мовлення дають підстави стверджувати про ефективність застосованої методики.

Монологічне мовлення більшості першокласників характеризується плавністю, вільністю, невимушеністю, часто використовуються складні поширені речення. Усні твори дітей є більш яскравими, сюжетними (дофантазують окремі сюжетні лінії, уточнюють, деталізують обставини, пояснюють причини дій героїв).

Серед монологічних висловлювань школярів до проведення методики частіше, ніж після траплялися згорнуті висловлювання (у двох-трьох коротких реченнях передається зміст казки), що являють собою сукупність частіше непоширених простих речень, кожне з яких побудоване за окремим малюнком із серії запропонованих.

Школярі стали робити синонімічні заміни (курчат-пташенят-малят), що дозволяє говорити про більш широкий активний лексичний запас у них, у порівнянні до проведеної роботи.

Отже, показники розвитку монологічного мовлення свідчать, що в учнів після застосування методики він відбувався значно активніше, ніж до.

Аналізуючи результати дослідного навчання, слід зазначити, що в дітей виробилася позитивна мотивація до оволодіння мовленням. Першокласники із задоволенням включалися у мовленнєву діяльність; користувалися українською мовою у спілкуванні з учителем, експериментатором, рідше – з однокласниками.

У процесі експериментального дослідження було виявлено, що монологічне і діалогічне мовлення стало розвиватися відносно рівномірно, оскільки в процесі дослідного навчання однакова увага приділялася формуванню вмінь спілкуватися як у монологічній, так і в діалогічній формі.

Зазначене дозволяє стверджувати, що обидві форми мовлення розвивалися майже рівномірно з невеликим домінуванням діалогічної форми, що відповідає природному процесу засвоєння рідної мови (спочатку розвивається діалогічне мовлення, а потім, на його основі, - монологічне).

Висновки до другого розділу

У процесі роботи з розвитку мовлення у період навчання грамоти важливо визначити тематику лексики, яку мають опанувати діти, відібрати орфоепічні та граматичні норми, які забезпечують формування мовленнєвих умінь, лексику для засвоєння, а також ситуації, спрямовані на формування вмінь комунікативного мовлення.

Для успішного опанування першокласниками мовленнєвих умінь, їх відпрацювання на основі знань важливо здійснювати комплексний підхід до формування комунікативних умінь.

Важливим складником комунікативних умінь є аудіативні, тому їх формуванню необхідно приділяти систематичну увагу.

На етапі формування знань доцільно застосувати пояснювально-ілюстративний метод з широким використанням наочності, зокрема, звукової. Серед практичних методів формування комунікативних умінь ефективними були: імітаційний, репродуктивний, оперативний, комунікативно-продуктивний, кожен із яких має реалізуватися в процесі ігрової діяльності.

У процесі формування та розвитку комунікативного мовлення першокласників пріоритетними організаційними формами роботи виявилася робота в парах і невеликих групах, спрямована на залучення дітей до спілкування.

У практиці навчання комунікативного мовлення необхідно більшу увагу приділяти розвитку діалогічного мовлення, яке є важливішим у цьому віці.

Експериментальне навчання за розробленою нами методикою показало, що рівень сформованості комунікативних умінь в учнів став вищий, що свідчить про ефективність розробленої методики.

ВИСНОВКИ

1. У магістерській роботі на основі аналізу психолого-педагогічної і лінгвометодичної літератури, урахування загальних особливостей мовлення здобувачів початкової освіти теоретично обґрунтовано важливість розвитку комунікативних умінь першокласників. Актуальність дослідження зумовлена: пошуком можливих шляхів вирішення суперечностей між наявним і необхідним рівнем комунікативної компетентності молодших школярів; традиційним підходом до формування комунікативних умінь і зростаючими потребами у формуванні особистісно-орієнтованої моделі навчання; великою потребою у випускниках початкової школи зі сформованою комунікативною компетентністю і недостатністю методичних розробок щодо формування означеної компетентності різними видами мовленнєвої діяльності.

2. У дослідженні розкрито сутність комунікативної компетентності, її структуру, складники, уточнено і конкретизовано поняття *комунікація*, *комунікативна діяльність* та *комунікативна компетентність*. Висвітлено їх місце і роль у змісті початкової мовної освіти.

Визначено зміст, завдання та особливості розвитку комунікативних умінь першокласників, чинники, що впливають на їх формування.

Висвітлено шляхи застосування різних видів мовленнєвої діяльності у практиці початкової школи та їх вплив на розвиток комунікативних умінь.

3. Доведено, що для формування комунікативних умінь учнів 1-х класів у процесі навчання української мови необхідно: створювати мовленнєві ситуації, мотивувати дітей до навчання української мови; забезпечити гармонійний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання і письма) і загальний розвиток особистості – інтелектуальний, моральний, вольовий; практикувати спочатку усні

вправи, пропонувати вправи на відтворення і побудову діалогічних і монологічних висловлювань; всі вправи мають бути комунікативно спрямовані, що дає можливість максимально наблизити їх до життєвих ситуацій і викликати в учнів бажання бути учасниками спілкування.

4. Експериментально перевірено ефективність методики застосування різних видів мовленнєвої діяльності для розвитку у першокласників комунікативних умінь на уроках української мови в сучасній початковій школі.

Досліджено рівні комунікативних умінь учнів першого класу до і після формувального впливу і надано практичні поради вчителям початкової школи щодо застосування різних видів мовленнєвої діяльності як засобу розвитку комунікативних умінь.

5. Доведено, що цілеспрямоване навчання і доцільно дібрані вправи за умови систематичної навчально-тренувальної роботи з розвитку мовлення може забезпечити формування у першокласників комунікативних умінь на засадах різних видів мовленнєвої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підручник. Київ : Вид. дім Д. Бураго, 2013. 460 с.
2. Абрамюк Т.Л., Іванова Н.О., Оніщенко І. В. Українська мова (навчання грамоти). 1 кл. Ч.1. Харків : Вид. група «Основа», 2019. 390с.
3. Академічний тлумачний словник української мови. URL:<http://sum.in.ua/> (дата звернення: 04.10.2023)
4. Бадер В. І. Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів. 1–4 класи : Навч. пос. Донецьк: ВДБВ «ДОНБАС», 2013. 160 с.
5. Базарницька І. Навчання грамоти, 1 клас. *Початкова школа*. 2018. № 4.
6. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підр. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Академія, 2004. 334 с.
7. Бех І.Д. Я як джерело духовного саморозвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 2011. № 3. С. 5-16.
8. Білявська Т. М. Методика навчання української мови в початковій школі : Навчально-методичний посібник / Т. М. Білявська. Миколаїв: СПД Румянцева, 2021. 108 с. URL:<http://dspace.mdu.edu.ua/jspui/bitstream/> (дата звернення 27.07.2023)
9. Бірюк Л.Я. Комунікативна компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і технології: монографія : Київ, Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2009. 317 с.
10. Варзацька, Л. О. Активізація мовленнєвої діяльності учнів. *Початкова школа*. 2003. №2. С. 28-31.
11. Вашуленко М.С. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «українська мова» у 1-2 класах закладів загальної

середньої освіти на засадах компетентнісного підходу: навч.-метод. посіб.
Київ: Видавничий дім «Основа», 2019. 192с.
URL:https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/navchalno-metodychny-posibnyky/dlya-pedpraysivnykiv/Ukr_Mov+movlennia_Vashulenko_2019.pdf (дата звернення 29.10.2022)

- 12.Вашуленко М.С., Вашуленко О.В. Про роботу за букварем нового видання. *Початкова школа*. 2018. № 8. С. 16-21.
- 13.Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі : Метод. посіб. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018. 400 с.
14. Вашуленко М.С. Українська мова. Буквар : підр. для 1-х кл. закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч.1/ М.С Вашуленко, О.В. Вашуленко. Київ : Видавничий дім «Основа», 2018. 112с.
- 15.Вашуленко М. С., Собко В.О. Підготовка майбутніх учителів до формування мовно-мовленнєвої компетентності молодших школярів. *Початкова школа*. 2011. №6. С. 27-31.
- 16.Вишник О.О. Формування комунікативної компетентності учнів початкових класів на засадах взаємодії різних видів мовленнєвої діяльності. *Лінгводидактика: теорія, методика, досвід: збірник наукових праць* / [За заг. ред. проф. В І. Бадер]. Вип. 4. Слов'янськ: Вид-во ДВНЗ «ДДПУ», 2013. С. 22-29.
- 17.Вовчук І.С. Мовленнєвий етикет та культура спілкування молодших школярів. Харків: Вид. група «Основа», 2012. 447с.
- 18.Вторнікова Ю.С.Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи. // *Витоки педагогічної майстерності*. Сер.: Педагогічні науки. 2011. Вип. 8(2). С.88-94

URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2011_8%282%29_20 (дата звернення 23.08.2023)

19. Гончар Т.І. Комунікативна культура в контексті психологічних теорій особистості. *Вісник книжкової палати*, №5, С. 42-44.
20. Державний стандарт початкової освіти.
URL:<https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 29.10.2022).
21. Державний стандарт початкової освіти. *Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти: 1–2 класи*. Київ: ТД «ОСВІТА-ЦЕНТР+», 2018. С. 92–122.
22. Дидактичні ігри з української мови. URL:
<https://urok.in.ua/content/dydaktychni-igry-z-ukrayinskoyi-movy> (дата звернення 09.11.2022)
23. Закон України «Про освіту». URL:<http://osvita.ua/legislation/law/2231/> (дата звернення: 29.10.2022)
24. Захарійчук М. Реалізація завдань Нової української школи на основі навчального змісту Букваря (авт. М.Захарійчук). *Початкова школа*. 2018. № 8.
25. Коваль Г.П. Методика навчання української мови. Посібник. Тернопіль: Астон, 2008. 232 с.
26. Коваль Г. П., Деркач Н.І., Наумчук М.М. Методика викладання української мови. Навч. посіб. Тернопіль : Астон, 2018. 287 с.
URL:https://library.udpu.edu.ua/library_files/423649.pdf (дата звернення 29.10.2022)
27. Кондратюк О., Кравчина О. Години спілкування в початковій школі. Київ : Шкільний світ, 2006. 120 с.

28. Корніяка О.М. Психологія комунікативної культури школяра: Монографія. Київ : Міленіум, 2006. 336с.
29. Котик Т.М. Методика навчання української мови в початковій школі : Навчально-методичний посібник для студентів дистанційної форми навчання спеціальності «Початкова освіта». Івано-Франківськ, 2015. 295с.
30. Кохан О.Ю. Готовність дітей дошкільного віку до навчання в школі. *Таврійський вісник освіти*. №3 (31). 2010. С. 122-129.
31. Максименко С.Д., Соловієнко В.О. Загальна психологія: навч. посіб. Київ: МАУП, 2000. 256с.
32. Машина З. Формування комунікативної компетентності учнів. *Початкова школа*. 2017. № 9 С.15-18.
33. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих начальних закладів./ за наук.ред. М.С. Вашуленка. Київ : Літера ЛТД, 2010. 364с.
34. Митник О., Стрижак А. Система завдань, спрямованих на формування комунікативних умінь як складової соціальної успішності молодшого школяра. *Початкова школа*. 2019. № 9. С. 23-26.
35. Нова українська школа : poradnik dla vchytelja / pid zag. red. H. M. Bibik. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
36. Одинцова Г.С. Цікаве мовознавство в початковій школі. : посібник для вчит. початкових кл./Г.С. Одинцова, Я.П. Кодлюк. Тернопіль : Підручники і посібники, 2013. 208с.
37. Омельчук С.А. Формування мовленнєво-комунікативних умінь учнів основної школи на завершальному етапі вивчення синтаксису: дисертація канд. пед. наук: 13.00.02 / Інститут педагогіки АПН України. К., 2003. URL <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/4731/Der>

21.10.2022)

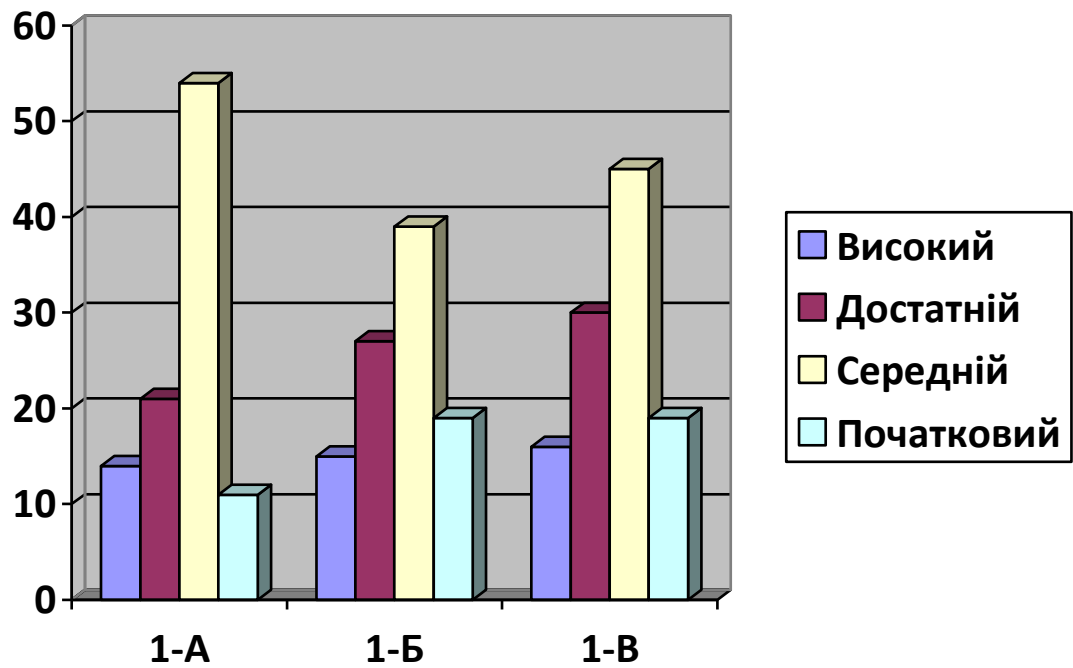
- 38.Омельчук С. Формування мовленнєво-комунікативних умінь на синтаксичній основі. *Дивослово*. 2004. № 6. С. 8-11.
39. Павленко Л.П. Сучасний урок з розвитку зв'язного мовлення у 1- 4кл. Харків : Основа, 2005. Ч. 1. 112 с.
- 40.Петрик О. Реалізація комунікативно-діяльнісного підходу у мовно-мовленнєвій освіті молодших школярів. *Початкова школа*.2019. № 6. С.39-43.
- 41.Пометун О.І. та ін. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібник. Київ : А.С.К., 2004.192 с.
- 42.Пономарьова К.І. Компетентнісний підхід у навчанні грамоти першокласників. *Початкова школа*. 2012. № 9. С. 35-40.
- 43.Пономарьова К.І. Нестандартні форми організації навчання української мови в початкових класах. *Початкова школа*. 2015. № 12.
- 44.Пономарьова К.І. Пріоритети в навчанні грамоти першокласників НУШ. *Початкова школа*. 2018. № 8. С.21-26.
- 45.Пономарьова К.І. Реалізація компетентнісного підходу в навчанні молодших школярів української мови. *Початкова школа*. 2010. №12. С. 49-52.
- 46.Пономарьова К.І. Українська мова. Буквар: Підручник для учнів першого класу ЗЗСО (у 2-х частинах). Київ : УОВЦ «Оріон», 2018.
47. Пономарьова К.І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови. Посібник. Київ : «КОНВІ ПРІНТ», 2020. 88с.

48. Прищепа О. Розвиток мовленнєвої компетентності учнів 1 – 2 класів. *Початкова школа*. 2013. № 8.
49. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ : Вища школа, 1982. 214 с.
50. Роговик Л. Психолого-педагогічні аспекти навчання шестиліток читання та письма. *Початкова школа*. 2002. №2.
51. Родигіна І.В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання. Харків : Вид. група «Основа», 2005. 96 с.
52. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: підручник. Київ : Грамота, 2012. 504 с.
53. Савченко О.Я. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. *Початкова школа*. 2001. №7. С. 3.
54. Савченко О. Формування у молодших школярів загальнонавчальних комунікативних умінь і навичок. *Початкова школа*. 2014. № 10. С. 6 – 10.
55. Сидоренко К. Л. Цікаві ігри та вправи на уроках української мови в початкових класах : методичний посібник. Тернопіль : Мальва -ОСО, 2010. 80с.
56. Сіранчук Н.М. Формування лексичної компетентності в учнів початкових класів на уроках української мови: дис. д-ра пед. наук : Рівне. 2018.
57. Скрипченко О. В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: 2001. URL:<http://medbib.in.ua/vikova-pedagogichna-psihologiya.html> (дата звернення 18.10. 2022)
58. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. 254 с.
59. Словник-довідник з української лінгводидактики /за ред. проф. М.Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2003. 149 с.

60. Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти: 1–2 класи. Київ : ТД «ОСВІТА-ЦЕНТР», 2018. С. 122 – 134; С. 190 – 205.
61. Трофіленко В. Робота над розвитком мовлення учнів – важлива складова мовленнєвої компетентності. *Початкова школа*. 2019. № 7.
62. Українська мова. Буквар. Підручник для 1 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) Іщенко О. Л., Логачевська С. П. Київ : Літера ЛТД, 2018. 113с.
63. Українська мова з методикою навчання в початкових класах : інтегрований курс /за заг. ред. А.П. Кانیщенко, Г.О. Ткачук. Вид. 3-тє, переробл. Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2011. 264 с.
64. Цікаві мовні ігри [URL:https://urok.osvita.ua/materials/edu_technology/37703](https://urok.osvita.ua/materials/edu_technology/37703) (дата звернення 18.10.2022)
65. Шамрило О.Г. Формування мовленнєвої компетентності першокласників засобами дидактичної гри. *Початкове навчання та виховання*. 2019. № 34-36 (578-580) грудень. С.22-29.
66. Ягупа І. Інтегровані заняття у 1 класі. (Тема тижня «Зима») *Початкова школа*. 2019. № 2.
67. Ягупа І. Інтегровані заняття у 1 класі. *Початкова школа*. 2018. № 1.

ДОДАТКИ

Додаток А

Вхідна діагностика аудіативних умінь учнів

Види вправ з розвитку мовлення.

Гра «Відлуння» допомагає відпрацювати з учнями орфоепію важких у вимові слів.

Завдання:

- повторити за вчителем чітко і виразно;
- повторити пошепки, але чітко, щоб тебе почули у протилежному кінці класу;
- повторити голосно;
- повторити швидко і чітко тричі.

Для роботи використовують слова типу: *авіатор, адреса, бадьорий, джміль, дзижчати.*

Гра «Таємничі слова» доречна на уроках читання. В ній використовуємо слова з незрозумілим для дітей змістом.

Завдання:

- дайте точне пояснення значення цього слова, як завдання для кросворда;
- зашифруйте слово, переставляючи склади.

Якщо діти не можуть точно пояснити значення слова, звертаємося до тлумачного словника.

Мовний матеріал для гри: *акварель, блискавка, вітрило, гімн, горище, завірюха, окріп, візерунок, віз* тощо.

У грі «Зайве слово» опрацьовуємо з учнями спільнокореневі слова з різним закінченням.

Завдання:

- вилучи зайве слово, яке відрізняється від інших за смислом;
- поясни, чим відрізняється значення слів, що лишилися;
- напиши слово яке подобається тобі.

Піраміди слів можуть мати такий вигляд:

Сонце	Мед	Лис
Сонечко	Медаль	Лісовий
Сонях	Медовий	Ліс
Сонячний	Медівник	Лісочок

Пошукова **гра-розвідка «Чим відрізняються?»** упорядковує знання дітей про слова з різними коренями та їх використання.

На слайді діти бачать пари слів типу *білка – булка, мак - рак, липа – лапа, бік-бик* тощо. Час експозиції однієї пари слів 3-5 секунд.

Завдання:

- прочитай і запам'ятай ці два слова;
- поясни, чим відрізняється написання слів, чим відрізняється їхнє значення;
- запиши слово, що називає ... (вчитель дає значення одного зі слів цієї пари).

Гра «Протилежності» - результативна робота в парах для поглиблення знань антонімічних пар. Учні у парі отримують картку зі словом і завдання:

Завдання:

- добери антонім до цього слова;
- напиши антонімічну пару, якщо складно – зверніться до словника.

Мовний матеріал для гри: залежить від рівня знань дітей, зокрема *бадьорість – втома, гідний – недостойний, ввічливо – нечемно, делікатний – грубий*.

Гра «Яке слово зникло?» вчить бути точним і лаконічним. Учитель вимовляє речення – діти слухають. Повторює – запам'ятовують. Отримують завдання – скоротити речення до чотирьох (трьох, двох) слів.

Наприклад:

Восени часто ідуть затяжні холодні дощі.

Восени часто ідуть холодні дощі.

Восени часто ідуть дощі.

Восени ідуть дощі.

Запитання до учнів. Що змінилося, коли речення скоротили? Де використаємо скорочене речення: в детальному чи стислому переказі?

Гра «Одне слово заміни» формується свідоме сприйняття висловлювання. Завдання для учнів: послухайте речення і повторіть його, замінивши перше слово (потім – друге слово, третє тощо). Діти відповідають ланцюжком один за одним. Створена вчителем проблемна ситуація вимагає від дітей мобілізувати свої знання, щоб не зупинити рух «потяга».

Наприклад:

Дерева вкрилися буйним цвітом

Кущі вкрилися буйним цвітом.

Кущі вбралися буйним цвітом.

Вправи на формування вміння розширювати й уточнювати висловлювання розвивають не лише зв'язне мовлення, здібність передбачати зміст речення, а й удосконалюють навичку свідомого, виразного і швидкого читання.

Гра «Лавина» проводиться в швидкому темпі ланцюжком. Учні поширюють дане речення, нарощуючи по одному слову.

Наприклад:

Одягну ляльку.

Одягну свою ляльку.

Одягну свою красиву ляльку.

Одягну свою красиву ляльку на прогулянку.

Тепло одягну свою красиву ляльку на прогулянку.

У грі «Продовж речення» реалізується творча уява кожного учня. Дане вчителем речення треба продовжити одним словом. Наприклад:

Півник весело ...

Мама пече...

Співає соловей в...

Жила-була ...

Моя Батьківщина - ...

Учитель добирає конструкцію речення відповідно до теми уроку мови

Гра «Я почну, а ти закінчи» є формою діалогу між учнем і вчителем. Вона навчає слухати і розуміти співбесідника, свідомо використовувати складні конструкції, міркувати.

Ця яскрава червона квітка, як ...

Ця яскрава червона квітка, якій ...

Це книга корисних знань, у якій ...

Це книга корисних знань, з якою...

Це книга корисних знань, тому що...

Ситуативні вправи.

Ситуація 1

Уяви, що під час уроку ти поглянула у вікно й побачила білочку та ворону на каштані, які «грали» у хованки. Як ти вважаєш, чим би закінчилася їхня «гра»?

Завдання. Склади розповідь (4-5 речень) про те, як могли розвиватися події.

Ситуація 2

Уяви, що ти завітав до лісу і зустрівся з мухомором і заговорив про те, як живеться отруйному грибу. Склади запитання до гриба та його відповіді.

а) Розв'язання проблемної ситуації.

б) Слухання діалогу.

Особливою формою усного діалогічного мовлення є телефонна розмова, з правилами ведення якої ознайомлює дітей вчитель, навички якої відпрацьовуються в процесі подальшої навчальної роботи.

Гра «Відгадай предмет»

До предметних малюнків дібрати ознаки, за якими діти повинні відгадати предмет.

Наприклад:

- Кольорова, легка, повітряна — ...(*кулька*).
- Навчальна, художня, дитяча — ... (*книжка*).
- Двоколісний, металевий, швидкий — ... (*велосипед*).

Гра «Хто це? Що це?»

Учитель називає дії предметів — учні відгадують предмет.

Наприклад:

- Сходить, гріє, пече, заховалося, зайшло ...(*сонце*).
- Граються, навчаються, змагаються, інколи сваряться...(*діти*).
- Росте, розвивається, зеленіє, шумить... (*дерево*).

Мовна гра «Що робить?»

Учитель називає предмет — діти добирають дії.

Наприклад:

- Пташка — *летить, співає...*
- Машина — *їде, мчить...*
- Дівчинка — *читає, біжить...*

Гра «Сплетемо віночок із речень»

Кожне нове речення починається з останнього слова попереднього речення.

Наприклад:

Наталка принесла відеречко води. Воду дуже люблять качки. Качки – водоплавні птахи. Птахами є гуси. Гуси весело гелгочуть...

Таким чином, введення у навчальний процес системи комплексних вправ забезпечує:

- постійну взаємодію слова й унаочнення слова та дії, розвивається мислення, пам'ять, активізується уява;
- дає можливість педагогові глибше індивідуалізувати навчання, спираючись на природні здібності, нахили дітей.

Подані вправи і завдання забезпечують формування й розвиток комунікативних компетентностей особистості, спрямованих на реалізацію учнем його індивідуальних здібностей та організацію шкільного діалогу між учнями, між учнем і вчителем, між учнем і книгою. Окрім удосконалення комунікативних компетентностей, у дитини формується вміння навчатися, розвивається пізнавальний інтерес і бажання творити, що особливо актуально для сучасної української школи.

Виховні заняття з формування комунікативних умінь і навичок учнів
початкових класів

Тема. Вчимося спілкуватися!

Мета. Вчити учнів основ культури спілкування та поведінки, необхідних для оволодіння міжособистісними взаєминами; вчити розігрувати діалоги, користуватися правилами вирішення конфліктів; розвивати усне зв'язне мовлення, пам'ять; виховувати ввічливість, етичні почуття.

Обладнання: дерево Мудрості, таблиці «Комплімент», «Бесіда. Дискусія. Суперечка», індивідуальні картки.

Хід заняття

1. Організація учнів до заняття.

2. Мотивація навчальної діяльності.

– Сьогодні ми поговоримо про культуру спілкування. Це буде незвичайне заняття про звичайні речі. Я запрошую вас у світ казки. Разом з італійським письменником Джанні Родарі ми помандруємо до незвичайних країн. (Вчитель по черзі відкриває на дошці малюнки солом'яного, воскового та скляного чоловічків).

– Відгадайте, як називається країна, в якій живуть такі чоловічки?

– Так, це країна Солом'яних чоловічків. Тут живуть солом'яні люди, які спалахують від гарячого слова чи палкого погляду.

– А які люди живуть в цій країні?

– Як ця країна називається?

– Так, це країна Воскових людей. Вони були м'які та податливі, з усім завжди погоджувалися.

– Як називається країна, в якій живуть скляні чоловічки?

– Так, країна Скляних людей. Чоловічки були такими крихкими, що могли розбитися від будь-якого необережного слова.

– Чому ж траплялися з ними такі негаразди? (Вони зовсім не вміли спілкуватися, не знали ввічливих слів, не вміли стримувати свої емоції).

– Так буває і серед нас, звичайних людей. Один стриманий, другий любить сваритися, не може знайти собі друзів. Серед багатьох наук, без яких не можуть обійтися люди, є наука спілкування.

3. Розкриття теми заняття (ігровий сюжет).

– До нас на заняття прийшов маленький Чарівник. Послухаймо його.

– Доброго дня, шановні друзі. Я – маленький Чарівник, давно мандрую світом і впевнений, що дістався до місця, де мене чекають і допоможуть. Я приніс чарівний вузлик, який ніхто і ніде не зміг розв'язати. У вузлику загадки. Хто відгадає їх, той розкриє таємницю дерева Мудрості з країни «Ввічливості». *(Вчитель прикріплює на дошку дерево, на якому половина гілок зеленого кольору, половина – чорного. На гілках прикріплені листочки з підписами на зворотній стороні).* Учні роздивляються дерево.

– Яке цікаве дерево. Чомусь зліва воно має чорні гілочки, а справа – зелені і на кожній гілочці секрет. Цікаво, чому воно мудре? *Чарівник дістає з вузлика аркуш із загадками.*

– Відгадаємо першу загадку. Вона буває на обличчі кожного, коли ми радіємо. Вона приносить щастя в дім, породжує людську дружбу. Її не можна купити. Вона нічого не коштує, а дає нам багато. *(Усмішка).*

– Так, діти, це усмішка. Давайте подивимось на Мудре дерево, можливо, на ньому знайдемо це слово. (Діти знаходять листок на зелених гілках зі словом усмішка).

– Які люди вам більше подобаються: усміхнені чи похмурі, привітні чи байдужі?

– А які ви? (Привітні, усміхнені, виховані).

– Посміхайтесь під час спілкування. Нехай тепло вашої усмішки зігріває серця людей, що поруч з вами.

Друга загадка. Зайчик зустрічі чекав, лагідні слова шукав. І шепоче без упину: – Ви прекрасні, як морквина.

– Що сказав Зайчик? (Комплімент). Комплімент – добре слово про людину. Робота за таблицею «Комплімент». (На таблиці малюнки мухомора, жабки, сонечка, комашки, очерета, комарика).

– Давайте допоможемо дівчинці сказати комплімент її друзям.

– Пане Мухоморе, цей яскравий капелюх вас дуже прикрашає.

– Пані Жабко, ви сьогодні чарівно виглядаєте.

– Доброго дня, Сонечку, ми давно чекали на твої лагідні промінчики.

– Люба Комашко, в тебе така гарна сукня.

– Шановний Очерете! Ви такі стрункі!

– Друже – Комарику, в тебе такий тоненький голосочок.

Усна робота в парах за картками.

– Якого слова бракує в рамці? (Троянда тендітна, чарівна; бджола працююча, золота; кошеня пухнасте, грайливе).

Вчитель. Ви знаєте, що таке комплімент, а тепер подивимось, чи є це слово на дереві Мудрості (діти відкривають слово комплімент).

Третя загадка

– Послухайте уривок з байки Л.Глібова «Гава та Лисича».

Літаючи по дворах, Гава шматок ковбаски добула. Не встигла Гава носом ткнуть, аж і Лисичка тут стоїть і жалібно квилить:

– Тебе я ждала, ждала. Аж плакала, як виглядала, щоб голосочок твій почути,
Хоч на хвилиночку про горенько забути. Ти, може, серденько, того й не знаєш,
Як гарно, любо як співаєш – і соловейко так не втне, Розваж хоч трішечки мене
– Кра, кра – а ковбаса додолу ...

Запитання:

Кого хвалила Лисичка?

З ким порівнювала Гаву?

– Чи може Гава співати, як соловей?

– Що було в цьому уривку, комплімент чи лестощі? (Лестощі – це надмірна похвала, перебільшення рис, навіть не притаманних цій особі).

– Чи добре говорити лестощі людям? (Треба бути щирим).

– Пошукаємо це слово на дереві. Чи прикрасить воно наше дерево Мудрості?
(Ні).

– Знімемо його. Четверта загадка.

Гостре, а не ніж, ріже, аж до серця доходить. (Образа).

– Коли з'являється образа? (Під час суперечки). Суперечку можна назвати конфліктом.

Вірш О.Сенатович «Ми розбили чашку з чаєм».

– Послухайте уважно цей діалог і скажіть, що допомогло дітям уникнути образи?

– Ти розбив!

– Ні, ти розбила!

Ти штовхнув!

– А ти впустила!

– Ти – тюхтій!

– А ти – незграба! Баобаб.

– Ти – баобаба.

Вже школярка, наче хмарка, очі повні сліз.

Обпекла?

– А ти радій!

Та школярик посмутнів

: – Я, ти вибач, не хотів.

– Я штовхнув...

– А я впустила.

Я розбив.

– Це я розбила. (Обіймаються).

Запитання:

Між ким відбувається розмова?

– Як називається розмова між двома особами? (Діалог).

– Що допомогло дітям уникнути образи? (Діти не образились одне на одного, бо попросили пробачення, вони знають чарівні, ввічливі слова).

– А хто перший попросив пробачення? (Дуже важливо комусь зробити перший крок, погасити суперечку, налагодити добрі стосунки).

Діти відкривають слово суперечка і знімають його з дерева. Робота за таблицею «Бесіда. Дискусія. Суперечка».

– Яким словом можна підписати перший малюнок? (Бесіда).

– Яким словом підпишемо другий малюнок? (Дискусія).

Діти відкривають слово дискусія.

– Останнє завдання з вузлика. Допоможуть нам його розв'язати два папуги – Кеша і Реша.

Сценка:

– Я б співати хотів... «Я так люблю співати», —тихо сказав Кеша.

– Хе! – пирхнув Реша. – Та тебе, слабака, і муха не почує.

– Чи добрий діалог вийшов? Чому? (Реша насміхався над Кешею).

– Відкриймо слово насмішка. Чи прикрашає воно наше дерево? (Ні).

– Подивіться, яким радісним стало наше дерево Мудрості. Бо на ньому чемні слова, що допомагають нам спілкуватися, а зі злими, недобрими словами ніколи не будемо дружити.

У вузлику не залишилось завдань, всі виконано. Ми зрозуміли, як важливо вміти спілкуватися.

4. Підсумок заняття. Гра «Хто Я?».

– А зараз пограємо в гру, відпочинемо. (Діти стають у коло, передають м'яч тому, кому симпатизують, а той повинен продовжити ланцюжок слів: Я – людина, я – ввічлива людина, ...).

Висновок: всі ми різні. Кожен з нас особливий, індивідуальний. Але всі ми люди і повинні прагнути у спілкуванні бути ввічливими, чемними, уважними до інших людей, вміти не лише вислухати один одного, а й відстоювати власну думку.

Я хочу зорі з неба позбирати,
що, мов думки мої, мов почуття.

Та і до них не можу я дістати,
бо я ж не птах, не місяць, я – це я.

Повинна цінувати все, що маю,
хоч я не птах, хоч я і не літаю.

Та в мене перевага є своя,
бо я людина, я – це я.

5. Рефлексія заняття.

– Які враження від заняття? Що нового дізналися? Для чого нам потрібні ці знання? Які почуття та емоції викликало заняття?

Тема. Як розпізнати емоції?

Мета: створювати позитивний емоційний фон у класі й у кожної дитини; тренувати вміння розпізнавати і висловлювати основні емоції вербальними і невербальними засобами спілкування; розвивати комунікативні вміння, навички та здібності дітей; формувати вміння застосовувати набуті знання в конкретних життєвих ситуаціях; розвивати уяву, фантазію, мислення, творчі здібності й інтелект дітей, увагу і спостережливість, дрібну моторику; виховувати бажання довести розпочату справу до кінця.

Матеріали: картинки на задану тему, аркуші паперу з індивідуальними завданнями, кольорові олівці.

Методичні прийоми: бесіда, ігрова ситуація, проблемні запитання. Хід заняття

1. Організація учнів до заняття.

1.Мотивація навчальної діяльності.

– Щоразу, коли ми зустрічаємося з друзями, рідними, просто знайомими, які слова ми говоримо?

– Так, це слова привітання! Пригадаймо, яке привітання ми вивчили минулого разу. Для цього станемо у коло.

Я всміхаюсь сонечку: Здрастуй, золоте!

Я всміхаюсь квітоньці: Хай вона цвіте!

Я всміхаюсь іграшкам, в нас весела гра.

Друзям усміхаюся, зичу їм добра! (Діти промовляють слова віршика, супроводжуючи їх відповідними рухами.)

– Друзі, зверніть увагу, до нас сьогодні завітали гості. Отже, і гостям ми посміхаємось і зичимо добра. Мені здається, що у вас сьогодні хороший настрій?

3. Обговорення матеріалу теми.

– Чому хороший або чому поганий? Так, справді, не завжди у всіх буває гарний настрій. Подивіться, хто завітав до нас сьогодні в гості (фланелеграфі демонструється зображення котика Семена із сумним настроєм).

– Так, це наш добрий знайомий кіт Семен. Коли в нього буває гарний настрій, він полюбляє фотографуватися, і сьогодні приніс нам свої фотографії (дітям роздаються фотографії із зображенням котика).

– Спробуйте визначити, який настрій у Семена на кожній фотографії. Свою відповідь обґрунтуйте і спробуйте визначити можливі причини такого настрою у Семена. (Діти роздивляються картинки, потім намагаються обґрунтувати свою думку, інші можуть додавати власні міркування протягом усієї бесіди.)

– А тепер погляньте, будь-ласка, на фланелеграф. Давайте визначимо, який настрій на цій Семеновій фотографії? Дійсно, він сумний.

– Які можуть бути причини цього?

– А що ми можемо зробити, щоб його настрій покращився? (Поруч, на іншому фланелеграфі, прикритому хустиною, прикріплені зображення таких предметів: кістка, мишка, пташка, злий собака, миска з молоком, весела дівчинка, ялинка, сосиска)

– Як ви думаєте, які з цих предметів можуть змінити настрій котика на кращий? Кожна дитина по черзі вибирає предмет, який, на її думку, може покращити

котикові настрій, і прикріплює його біля зображення сумного Семена на першому фланелеграфі, при цьому обґрунтовуючи власний вибір.

Якщо ніхто з дітей не обирає ялинки:

– Ви знаєте, а мені здається, що ця зеленесенька ялиночка також може підняти котику настрій. Ви згодні зі мною? А як?

– Так, мені також здається, що Семен із засмученого став би дуже веселим, якби потрапив до нас на свято Новорічної ялинки. У мене для вас є ще ялинки. (Дітям роздають аркуші паперу із зображеними на них зеленими ялинками і нерозфарбованими контурами гірлянд з періодичною послідовністю геометричних фігур.)

– Подивіться, будь-ласка, на них і пригадайте нашу святкову ялинку. Яку з них ми можемо назвати веселою, а яку – сумною? Так, дійсно, на нашому Новорічному святі ялинки були веселіші.

– А чи можемо ми зробити ці ялинки веселими? Що для цього потрібно? Так, ми можемо прикрасити їх, а саме – розфарбувати гірлянди. Скажіть, це звичайні гірлянди? Якщо діти не помічають, запитати: «Ви помітили, з чого вони утворені? Так, з геометричних фігур. Отже, берімося до роботи, але є одна умова. Усі трикутники ми будемо розфарбовувати жовтим кольором. (При цьому зразок із жовтим трикутником прикріплюється згори до другого фланелеграфа).

Таким же чином вводяться інші геометричні фігури, а саме: квадрат, коло, прямокутник, ромб, овал. Завдання диференціюються відповідно до індивідуальних особливостей і рівня розвитку дітей. Поки діти працюють, непомітно змінюється картинка із зображенням сумного Семена на першому фланелеграфі на таку ж картинку із зображенням котика веселого. Після закінчення роботи увагу дітей звертають на перший фланелеграф:

– Діти, чи не помітили ви чогось дивного?

2. Підсумок заняття.

– Так, дійсно, нам вдалося змінити настрій Семена на кращий. Завдяки чому нам це вдалося?

– Подивіться, будь-ласка, малюнки ялинок одне в одного. Скажіть, а що ми можемо з ними зробити?

5. Рефлексія заняття.

– Які враження від заняття? Що нового дізналися? Для чого нам потрібні різні емоції? Які почуття та емоції викликало заняття?

Тема. Дружнє спілкування.

Мета: допомогти учням з'ясувати причини конфліктів під час спілкування та способи їх уникнення; формувати навички культури спілкування та поведінки, сприяти налагодженню дружніх взаємин у колективі, підвести учнів до усвідомлення необхідності узгодження власних інтересів та інтересів оточення.

Обладнання: малюнки дітей; модель квітки з пелюстками-прислів'ями.

Хід заняття

1. Організація учнів до заняття.

2. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Слухання мирилок.

Дві подружки зажурились, дві подружки посварились.

Тобі яблучко, мені грушечка – не сварімося, моя душечко.

Битися – не билися, трохи посварилися,

Потім посміялися – друзями zostалися.

– Як називаються такі вірші? (Мирилки)

– Чому з'явилися мирилки?

– А чому люди сваряться?

– Сьогодні на уроці ми з'ясуємо причини конфліктів між людьми та спробуємо зрозуміти, як можна їх уникнути.

3. Вивчення нового матеріалу.

– Прочитайте ряд слів, знайдіть серед них «зайве» слово.

Мир, дружба, конфлікт, друзі.

Вправа «Мікрофон».

– Доберіть синоніми до слова «конфлікт».

Спробуйте пояснити, що ж таке конфлікт.

Довідкове бюро.

– Послухайте, як пояснює значення цього слова тлумачний словник:

а) зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; серйозні розбіжності, гострі суперечки між людьми;

б) ускладнення в міжнародних відносинах, що може призвести до збройної сутички.

Робота в групах.

– Як ви вважаєте, яку людину можна назвати конфліктною.

Розв'язування конфліктної ситуації.

Одного разу вулицею йшов дідусь, спираючись на велику палицю. Він був старенький, ішов повільно і дивився собі під ноги. Назустріч йому, піднявши голову до неба і щось там роздивляючись, біг хлопчик. Він не помітив дідуса і штовхнув його. Дідусь дуже розгнівався на хлопчика.

– Що сказав дідусеві хлопчик? А чи могло бути інакше?

– Хто був винен у цьому конфлікті? Дідусь Хлопчик Чому?

– Пригадайте твори з усної народної творчості, в яких висміюють конфлікти.

Робота в парах.

– Які риси характеру людини, на вашу думку, призводять до конфлікту?
Відповіді учнів.

– Як не дати розгорітися конфлікту? (Виявити доброзичливість. Не підтримати конфлікт. Вживати слова ввічливості.)

Подорож у минуле.

– Пригадайте, чи виникали у тебе конфлікти з однокласниками?

– Як ти повадився під час суперечки? Відповіді учнів.

– Хто виграв суперечку? Чи могло бути по-іншому? За ким, на вашу думку, завжди перемога в суперечці?

А зараз послухайте вірш «Чим завершується сварка?».

Хлопчик цей – велика злюка.

Шарпнув він мене за руку,

Обізвав:

Всезнайка, соня і бабусина тихоня,

Мала, чапля із поліна і зануда, як Мальвіна.

Я сказала:

Ти на вроду, мов опудало з городу.

Він сказав і я сказала...

Він замовк і я змовчала.

Ми мовчали і сопіли...

Яблука уже допіли.

Хлопчик яблуко зірвав і мені подарував. (М.Людкевич)

– Чим закінчилася сварка? (Миром)

– Поясніть прислів'я:

Мир будує, а війна руйнує.

Хто людям добра бажає, той і собі його має.

Практична робота (у групах).

Складіть правила поведження в колективі, які б допомогли вам уникати конфліктів з товаришами.

Діти пропонують свої правила. Шляхом відбору найвлучніших пропозицій колективно складаємо список правил.

Наприклад.

- Будь стриманим.
- Не дай проявитися власним спалахам гніву.
- Контролюй свою поведінку та висловлювання.
- Будь доброзичливим.
- Допоможи товаришам уникнути конфлікту.

3. *Підсумок заняття.* Що означає слово «конфлікт»? Як уникнути конфліктної ситуації?

Пам'ятка «Правила спілкування»

1. Уважно, зацікавлено і доброзичливо вислуховуй запитання співрозмовника.
2. Не перебивай співрозмовника ані словом, ані жестом, ані мімікою.
3. Перш ніж підтримати розмову, поміркуй над питанням, подумки сформулюй речення (відповідь чи питання), а потім говори чітко і виразно.
4. Дотримуйся норм мовленнєвого етикету, літературної мови, користуйся алгоритмами, що пропонує вчитель.

Пам'ятка «Формули мовленнєвого етикету»

1. Обов'язково вживати в діалозі ввічливі слова: будь ласка, шановний, дякую, вдячний, спасибі, прошу, будьте ласкаві, тощо.
2. Уживати українські слова-звертання (кличний відмінок) зі словами: пане, пані, добродію, шановний.
3. Дотримуватись норм літературної мови.
4. Тон голосу під час ведення діалогу повинен бути емоційним, доброзичливим.
5. Користуватися жестом, мімікою відповідно до змісту розмови.

Пам'ятка «Правила розмови по телефону»

1. Привітатися. Звернути увагу на форму звертання.
2. Відрекомендуватися. Назвати причину дзвінка.
3. Запитати те, про що необхідно дізнатись.
4. Подякувати за здобуту інформацію.
5. Попрощатись.

Василь Сухомлинський

СОРОМНО ПЕРЕД СОЛОВЕЙКОМ

Оля й Ліда, маленькі першокласниці, пішли до лісу. Після втомливого шляху вони сіли на траві відпочити й пообідати.

Витягли з сумки хліб, масло, яечка. Коли дівчатка вже пообідали, недалеко від них сів на дерево соловейко й заспівав. Зачаровані прекрасною піснею, Оля й Ліда боялись поворухнутись.

Соловейко перестав співати.

Оля зібрала недоїдки й шматки газети, кинула під кущ.

Ліда забрала недоїдки, загорнула в газету й поклала в сумку.

— Навіщо ти забрала сміття? — запитала Оля. — Це ж у лісі... Ніхто не бачить...

— Соромно перед соловейком... — тихо відповіла Ліда.

До першокласників було спрямовано запитання за змістом:

1. Куди пішли Оля та Ліда?

а) до школи б) у поле в) до лісу

2. Що дівчата вирішили зробити після втомливого шляху?

а) полежати на траві б) відпочити й пообідати в) інше

3. Спів якої пташки раптом почули дівчата?

а) дятла б) солов'я в) зозулі

4. Чому Ліда та Оля боялися поворухнутися?

а) Були зачаровані прекрасною піснею.

б) Дівчата дуже втомилися.

в) Дівчата в той час втомилися.

5. Встав у речення пропущене слов.

_____ зібрала недоїдки, загорнула в газету й поклала в сумку.

а) Ліда **б)** Катерина **в)** Оля

6. Яке речення не зустрічалося у тексті.

а) Оля й Ліда, маленькі першокласниці, пішли до лісу.

б) Того року була рання весна.

в) Це ж у лісі. Ніхто не бачить

7. Продовж речення.

Ліді стало соромно перед соловейком, тому що....

а) дівчата не дослухали пісню солов'я

б) дівчата не бережуть природу

в) інше

